

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ ТА БЕЗПЕКИ**

Кафедра менеджменту та економічної безпеки

**СТРАТЕГІЧНІ ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

2 курсу заочної форми навчання

ОРШАКА Віктора Михайловича

Науковий керівник

доктор економічних наук, професор

ПУШАК Ярослав Ярославович

Рецензент

кандидат економічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

„_____” _____ 2026 р., протокол № ____

завідувач кафедри менеджменту та економічної безпеки,

Копитко М.І.

(підпис)

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

АНОТАЦІЯ

ОРШАК В.М. Стратегічні загрози соціально-економічному розвитку України в умовах воєнного стану. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2026.

У кваліфікаційній роботі обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження стратегічних загроз соціально-економічному розвитку України в умовах воєнного стану. Проаналізовано сучасний стан національної економіки, визначено ключові макроекономічні, фінансові та соціальні ризики, що впливають на стійкість держави в період воєнних трансформацій. Обґрунтовано стратегічні напрями мінімізації загроз та формування пропозицій соціально-економічного розвитку, спрямованої на зміцнення економічної безпеки України у воєнний період.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, воєнний стан, економічна безпека держави, макроекономічна стабільність, бюджетні ризики, ринок праці, валовий внутрішній продукт.

ANNOTATION

ORSHAK, V.M. Strategic Threats to Ukraine's Socio-Economic Development Under Martial Law. – Manuscript.

Thesis for the degree of Master of Arts in the specialty 072 "Finance, Banking, Insurance, and the Stock Market." – Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, 2026.

This thesis substantiates the theoretical and methodological foundations for researching strategic threats to Ukraine's socio-economic development under martial law. It analyzes the current state of the national economy and identifies key macroeconomic, financial, and social risks affecting the state's stability during periods of military transformation. Strategic directions for minimizing threats and formulating proposals for socio-economic development aimed at strengthening Ukraine's economic security during wartime are substantiated.

Keywords: strategic threats, socio-economic development, martial law, national economic security, macroeconomic stability, budgetary risks, labor market, gross domestic product.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАГРОЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ...	8
1.1. Сутність соціально-економічного розвитку держави: зміст та складові.....	8
1.2. Характеристика стратегічних загроз що впливають на соціально-економічний розвиток України в умовах воєнного стану.....	16
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАГРОЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	25
2.1. Аналіз загроз соціальному розвитку України в умовах воєнного стану.....	25
2.2. Оцінювання ризиків економічного розвитку держави в умовах воєнного стану.....	32
Висновки до розділу 2.....	40
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ НАПРЯМІВ МІНІМІЗАЦІЇ ЗАГРОЗ ТА ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	42
3.1. Напрями формування адаптивної економічної політики в умовах воєнних ризиків.....	42
3.2. Формування стратегії відновлення соціального розвитку України.....	49
Висновки до розділу 3.....	56
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку України характеризується безпрецедентними соціально-економічними викликами, зумовленими триваючою повномасштабною війною, що істотно трансформує умови функціонування національної економіки. В умовах воєнного стану структурні зміни, скорочення виробництва, зростання бюджетних ризиків, зниження рівня інвестиційної активності та демографічні зрушення створюють нові форми нестабільності, які здатні сформувати довгострокові загрози для сталого розвитку держави. Воєнні потрясіння посилили невизначеність на макрорівні, що підвищило чутливість національної економіки до зовнішніх шоків та ускладнило здійснення ефективної соціально-економічної політики.

Системне осмислення і кількісне вимірювання стратегічних загроз, включно з ризиками падіння ВВП, інфляційними коливаннями, соціальними дисбалансами, змінами на ринку праці та значним міграційним відтоком, стає критично важливим для розроблення адаптивних механізмів управління і корегування державної політики. Незважаючи на наявність окремих аналітичних матеріалів і статистичних звітів, не сформовано цілісного наукового підходу до оцінювання комплексних наслідків воєнної кризи для соціально-економічного розвитку України. Саме це зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження, що дозволить виявити ключові загрози та запропонувати ефективні шляхи їх мінімізації в умовах посилення економічної безпеки держави.

Питання зміцнення соціально-економічної безпеки держави та ідентифікації ключових загроз її функціонуванню знайшли відображення у працях О. Барановського, З. Варналія, О. Власюка, В. Мартинюка, О. Користіна, В. Предборського, Т. Васильціва, О. Ляшенко, С. Пирожкова, В. Франчука, Б. Данилишина, Е. Лібанової, В. Гошовської, І. Іляш, Н. Наконечної, Ю. Харазішвілі, І. Білоуса та інших дослідників. Водночас,

попри значний доробок зазначених авторів, аналіз специфічних викликів і системних ризиків соціально-економічній безпеці України в умовах повномасштабної війни залишається недостатньо узагальненим і комплексним, що зумовлює необхідність подальших ґрунтовних наукових досліджень у цьому напрямі.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження стратегічних загроз соціально-економічному розвитку України в умовах воєнного стану, їх систематизація та оцінювання впливу на ключові макроекономічні й соціальні показники, а також обґрунтування пріоритетних напрямів державної політики щодо мінімізації ризиків і забезпечення стійкості національної економіки в середньо- та довгостроковій перспективі.

Для досягнення поставленої мети дослідження необхідним є вирішення таких завдань:

- розглянути сутність соціально-економічного розвитку держави: зміст та складові;
- визначити характеристику стратегічних загроз що впливають на соціально-економічний розвиток України в умовах воєнного стану;
- проаналізувати загрози соціальному розвитку України в умовах воєнного стану;
- здійснити оцінювання ризиків економічного розвитку держави в умовах воєнного стану;
- визначити напрями формування адаптивної економічної політики в умовах воєнних ризиків.
- дослідити особливості формування стратегії відновлення соціального розвитку України.

Об'єктом дослідження виступають соціально-економічні процеси, що формуються під впливом воєнного стану та визначають рівень стійкості розвитку держави в умовах системних кризових трансформацій.

Предметом дослідження є теоретичні засади, методичні підходи та прикладні інструменти ідентифікації, оцінювання та мінімізації стратегічних загроз соціально-економічному розвитку України в умовах воєнного часу.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання економічних явищ. Для обґрунтування сутності стратегічних загроз і визначення їх системного впливу на соціально-економічну динаміку використано системний підхід. Методи аналізу та синтезу застосовано для структурування чинників ризику та формування узагальнених висновків. Статистичні методи дали можливість дослідити зміну ключових макроекономічних і соціальних показників у 2020–2024 роках. Порівняльний аналіз використано для виявлення тенденцій і відхилень у розвитку окремих індикаторів, а метод узагальнення — для формування практичних рекомендацій щодо підвищення стійкості національної економіки.

Інформаційну базу дослідження сформовано на основі наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, присвячених проблематиці економічної безпеки, соціально-економічного розвитку та управління кризовими процесами. У роботі використано офіційні статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Пенсійного фонду України, а також аналітичні звіти міжнародних організацій. Додатково опрацьовано нормативно-правові акти, офіційні публікації органів державної влади, матеріали наукових конференцій і фахові електронні ресурси, що забезпечують достовірність та актуальність отриманих результатів.

Інформація про практичне значення роботи, апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження кваліфікаційної роботи розглядалися під час проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Сталі бізнес-моделі як драйвер

трансформації інституційного середовища розвитку підприємництва» 27 лютого 2026 року.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (46 найменування на 6 сторінках), 1 додаток, розміщений на 1 сторінці. Загальний обсяг роботи становить 67 сторінок, який містять 8 таблиць і 9 рисунків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАГРОЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ

1.1. Сутність соціально-економічного розвитку держави: зміст та складові

Соціально-економічний розвиток держави є комплексною категорією, що відображає рівень та динаміку змін у господарській, соціальній і інституційній сферах суспільства. Він характеризує не лише темпи економічного зростання, а й якість життя населення, рівень зайнятості, доступ до соціальних послуг та ефективність державного управління. У сучасних умовах глобальної нестабільності та внутрішніх трансформаційних процесів питання забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку набуває особливої ваги. У сучасних умовах глобальної нестабільності та внутрішніх трансформаційних процесів питання забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку набуває особливої ваги. Для України, яка перебуває в стані масштабних структурних і безпекових викликів, ця проблематика має визначальне значення для формування ефективної державної політики та забезпечення довгострокової стійкості національної економіки. Тому дослідження змісту, сутності та основних складових соціально-економічного розвитку є необхідною передумовою для подальшого аналізу стратегічних загроз і обґрунтування напрямів їх нейтралізації.

Автори наукових праць О. Безпаленко [3], М. Диха [11] та М. Мельник, Залуцький [21] визначають соціально-економічний розвиток держави як багатовимірний процес кількісних і якісних перетворень у сфері економіки та соціальних відносин. У їхніх дослідженнях акцентується увага на тому, що розвиток охоплює не лише зростання макроекономічних показників, а й

підвищення добробуту населення, розширення можливостей самореалізації громадян та зміцнення соціальної стабільності. Вчені підкреслюють, що соціально-економічний розвиток є результатом узгодженої взаємодії економічної політики, інституційного середовища та людського потенціалу. При цьому важливою ознакою розвитку виступає збалансованість між економічним зростанням і соціальними гарантіями, що забезпечує стійкість держави в довгостроковій перспективі. Таким чином, соціально-економічний розвиток трактується як комплексна система трансформацій, спрямованих на підвищення рівня життя населення та зміцнення конкурентоспроможності національної економіки.

В. Шведун та Л. Грень [40] ототожнюють соціально-економічний розвиток держави із забезпеченням соціально-економічної безпеки, аргументуючи це тим, що в умовах воєнного стану та постійних загроз Україна функціонує в середовищі підвищеної нестабільності та невизначеності. Автори наголошують, що збереження макроекономічної рівноваги, підтримка зайнятості населення, стабільність фінансової системи та належний рівень соціального захисту є базовими умовами не лише розвитку, а й безпеки держави. В умовах військових дій посилюються ризики скорочення виробничого потенціалу, зростання бюджетного дефіциту, міграційного відтоку та поглиблення соціальної диференціації. Саме тому соціально-економічний розвиток розглядається як інструмент нейтралізації внутрішніх і зовнішніх викликів, що дозволяє зберегти стійкість суспільства та мінімізувати довгострокові негативні наслідки кризових процесів.

Соціально-економічний розвиток інтегрує дві взаємопов'язані складові — соціальний та економічний розвиток держави, кожна з яких має власні змістові елементи (рисунок 1.1).

Рис. 1.1. Основні складові соціально-економічного розвитку держави (згруповано автором за даними 3; 11; 21; 40)

У широкому розумінні соціальна політика (або політика соціального розвитку) – це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, яка сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку. Вона здійснюється на основі певних принципів та засад і спрямовується на забезпечення оптимального функціонування і розвитку соціальних відносин. Згідно з теперішніми загальноприйнятими вимогами, забезпечення мінімально необхідного рівня соціального захисту в Україні та

підвищення рівня соціальної захищеності різних категорій населення має передбачати розв'язання трьох основних завдань:

- 1) формування правової культури громадян, подолання правового нігілізму, «правового екстремізму» (коли боротьба з правопорушеннями асоціюється переважно з підвищенням жорстокості покарань); подолання негативних проявів передбачає вироблення програми формування правової свідомості населення та представників влади, що включала б як елементи правової освіти, так і елементи політичної соціалізації, формування громадянської свідомості демократичного типу;
- 2) економічні перетворення, необхідні для забезпечення переходу від неефективної централізованої економіки до диференційованої багатоукладної економічної моделі, спроможної забезпечити гнучке реагування на погіршення становища окремих соціальних верств, категорій населення;
- 3) вироблення програм реалізації конкретних заходів для соціального захисту населення з метою забезпечення прогресу на міжнародному, національному та регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя [31, с. 621-622].

Економічний розвиток охоплює всі рівні та сфери функціонування національного господарства — від макроекономічного до регіонального й галузевого. Він передбачає зростання обсягів виробництва, підвищення продуктивності праці, модернізацію виробничої структури та зміцнення інвестиційного потенціалу. Важливою складовою є забезпечення фінансової стабільності, збалансованості державного бюджету, контроль інфляційних процесів і підтримка стабільності банківської системи. Економічний розвиток також включає розширення підприємницької активності, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та інтеграцію у світові ринки. У сучасних умовах він набуває стратегічного значення як основа формування ресурсної бази для соціальних програм,

обороздатності держави та довгострокового підвищення добробуту населення [11; 34].

Ключові знаки ефективного соціально-економічного розвитку держави подано на рисунку 1.2.

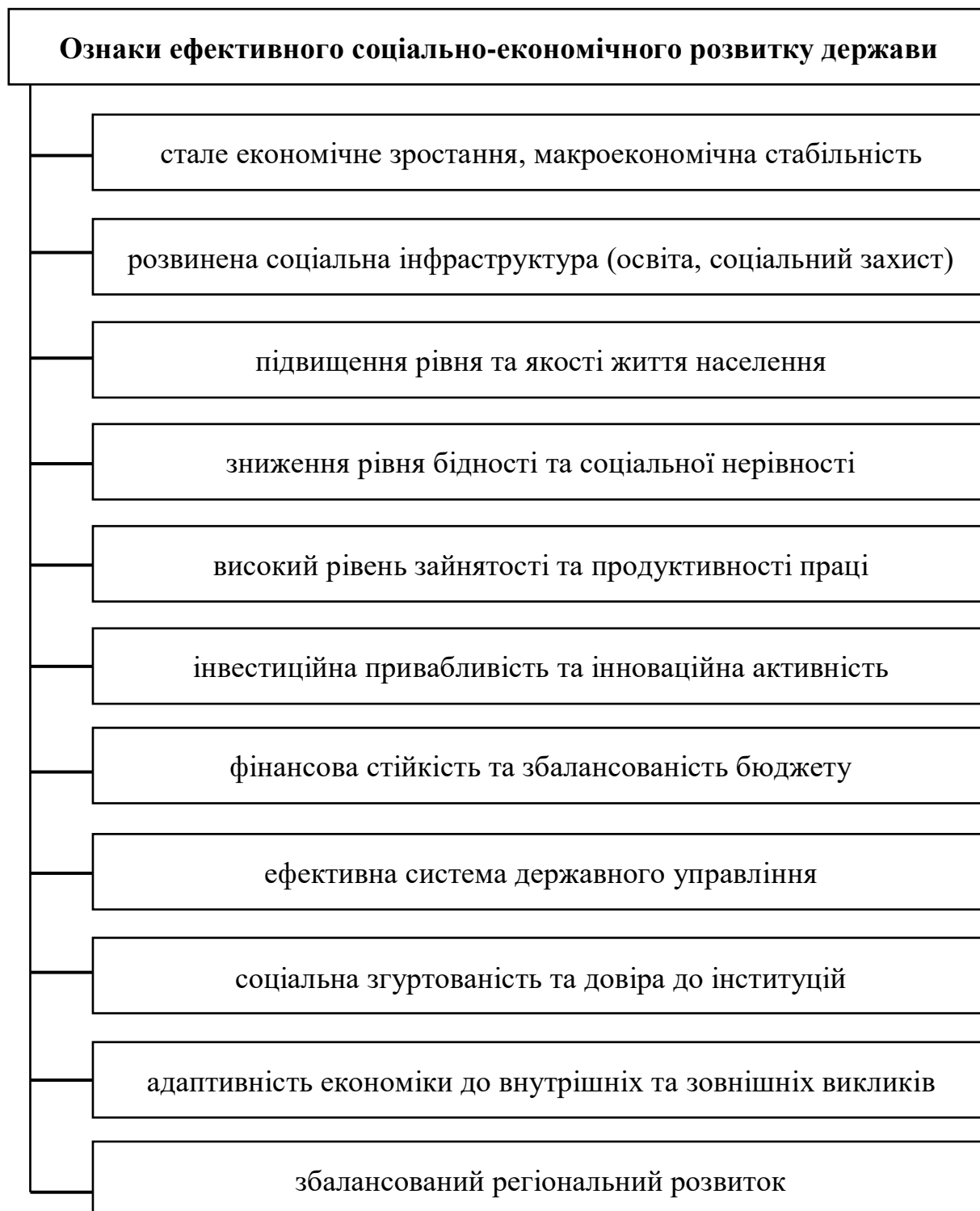

Рис. 1.2. Перелік ознак ефективного соціально-економічного розвитку держави (згруповано автором за даними 3; 11-13; 21; 40)

Забезпечення ефективної політики соціально-економічного розвитку держави є складним і багатоетапним завданням, яке передбачає системну оцінку поточного стану економіки та соціальної сфери, своєчасне виявлення внутрішніх і зовнішніх ризиків, а також прогнозування можливих сценаріїв подальших змін. Воно включає формування стратегічних цілей розвитку, визначення пріоритетних напрямів державного регулювання та розроблення комплексних програм підтримки ключових секторів економіки й соціальної інфраструктури. Важливою складовою цього процесу є координація дій органів державної влади, місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства. Реалізація такої політики потребує постійного моніторингу соціально-економічних показників, коригування управлінських рішень відповідно до змін зовнішнього середовища та забезпечення прозорості й відповідальності державного управління. Лише комплексний підхід, що поєднує аналітичну, стратегічну та практичну складові, дозволяє сформувати стійку модель розвитку держави в умовах підвищених викликів і нестабільності.

Основними суб'єктами, на які покладено завдання щодо забезпечення соціально-економічного розвитку в Україні, є:

- Верховна Рада України;
- Президент України;
- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство економіки України;
- Міністерство фінансів України;
- Міністерство соціальної політики України;
- Міністерство освіти і науки України;
- Міністерство охорони здоров'я України;
- Національний банк України;
- органи місцевого самоврядування;
- обласні та районні державні адміністрації;
- державні регуляторні та контролюючі органи;

- державні фонди соціального страхування та Пенсійний фонд України;
- суб'єкти господарювання та бізнес-середовище;
- інститути громадянського суспільства;
- міжнародні партнери.

Роль кожного з органів подана в додатку А, однак основне завдання полягає у забезпеченні сталого та збалансованого соціально-економічного розвитку держави, підтриманні макроекономічної стабільності, підвищенні рівня життя населення та формуванні ефективної системи управління ресурсами в умовах сучасних викликів.

Важливо також зазначити, що ефективне формування та управління соціально-економічним розвитком держави, особливо в умовах війни, економічної нестабільності, постійних політичних дисбалансах, повинно ґрунтуватися на базових принципах:

- принцип сталості передбачає довгострокову орієнтацію розвитку, збереження ресурсного потенціалу та забезпечення міжпоколінної рівноваги. Економічне зростання має відбуватися без виснаження природних, фінансових і людських ресурсів, що гарантує стабільність у майбутньому;
- принцип збалансованості означає гармонійне поєднання економічної та соціальної складових розвитку. Зростання виробництва і доходів має супроводжуватися підвищенням якості життя, розширенням доступу до соціальних послуг та зменшенням диспропорцій між регіонами;
- принцип соціальної справедливості передбачає рівні можливості для громадян щодо доступу до освіти, охорони здоров'я, праці та соціального захисту. Держава повинна забезпечувати підтримку вразливих верств населення та зменшувати надмірну соціальну нерівність;
- принцип інклюзивності орієнтує розвиток на залучення всіх соціальних груп до економічних процесів, зокрема молоді, осіб з

інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших категорій населення. Це сприяє розширенню трудового потенціалу та зміцненню соціальної єдності;

- принцип ефективності використання ресурсів полягає у раціональному управлінні фінансовими, матеріальними та людськими ресурсами. Оптимальне розподілення бюджетних коштів, підтримка продуктивних секторів економіки та впровадження інновацій забезпечують підвищення конкурентоспроможності держави.
- принцип адаптивності та гнучкості означає здатність економічної та соціальної системи швидко реагувати на внутрішні й зовнішні виклики, зокрема воєнні, фінансові чи демографічні кризи. Гнучкість політики дозволяє мінімізувати ризики та зберігати стабільність розвитку в умовах невизначеності [3; 11; 21].

Таким чином, соціально-економічний розвиток держави є складною багатовекторною системою, що поєднує економічні, соціальні та інституційні компоненти. Його результативність визначається не лише темпами зростання макроекономічних показників, а й рівнем добробуту населення, якістю соціальних послуг та стабільністю суспільних процесів. У сучасних умовах підвищеної турбулентності особливої ваги набуває здатність держави забезпечувати узгодженість економічної та соціальної політики. Важливою передумовою ефективного розвитку є формування дієвих інституцій, які гарантують прозорість управління та раціональне використання ресурсів. Соціально-економічний розвиток також передбачає постійний моніторинг ключових індикаторів і своєчасне коригування стратегічних рішень. Лише комплексний підхід, що враховує вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, дозволяє сформувати стійку модель зростання. Саме тому подальший аналіз стратегічних загроз соціально-економічному розвитку є необхідним етапом дослідження.

1.2. Характеристика стратегічних загроз, що впливають на соціально-економічний розвиток України в умовах воєнного стану

Умови воєнного стану суттєво трансформували середовище функціонування національної економіки та соціальної сфери України, сформувавши комплекс нових системних викликів. Повномасштабна агресія спричинила значні втрати виробничого потенціалу, руйнування інфраструктури, скорочення трудових ресурсів і поглиблення бюджетних дисбалансів. Водночас зростає вразливість фінансової системи, посилюються інфляційні ризики та загострилися соціальні проблеми, зокрема нерівність доходів і міграційні процеси. За таких умов стратегічні загрози набувають комплексного характеру та впливають не лише на поточну динаміку розвитку, а й на довгострокові перспективи відновлення держави. Саме тому необхідним є системне дослідження ключових загроз, які визначають рівень стійкості соціально-економічної системи України в період воєнних випробувань.

Групування загроз з урахуванням їх кількості, характеру прояву та специфіки впливу на соціально-економічні процеси дає змогу систематизувати їх за ключовими ознаками, визначити першопричини виникнення та встановити рівень їх критичності для держави. Такий підхід дозволяє розмежувати загрози за джерелом походження (внутрішні та зовнішні), за сферою впливу (економічні, соціальні, демографічні, фінансові, інституційні), а також за масштабом наслідків — короткострокові, середньострокові та довгострокові. Структурована класифікація створює основу для більш обґрунтованої оцінки ризиків, визначення пріоритетів державної політики та формування стратегічних рішень. Крім того, систематизація загроз дозволяє виявити їх взаємозв'язок і кумулятивний ефект, оскільки більшість ризиків мають комплексний характер і впливають одночасно на економічну та соціальну складові розвитку. Саме тому класифікаційний підхід є необхідним етапом

подальшого аналізу стратегічних викликів в умовах воєнного стану (рисунок 1.3).

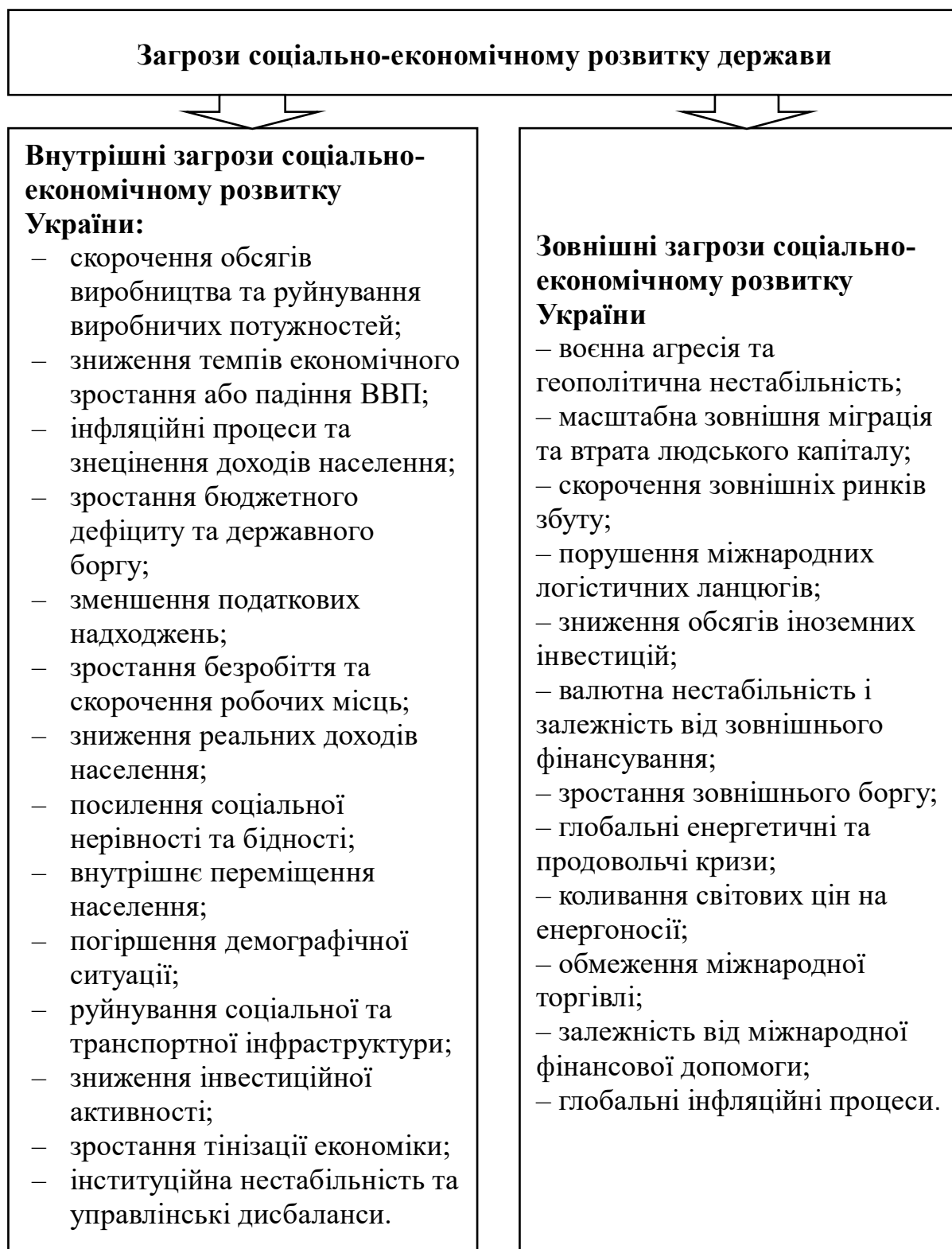

Рис. 1.3. Основні загрози соціально-економічного розвитку держави (згруповано автором за даними 2-4; 8; 15-17)

У сучасних умовах воєнного стану переважна частина стратегічних загроз соціально-економічному розвитку України має зовнішнє походження. Повномасштабна військова агресія, руйнування інфраструктури, блокування логістичних шляхів та обмеження доступу до міжнародних ринків безпосередньо формують нестабільність економічного середовища. Геополітична напруженість, коливання світових цін на енергоносії, глобальні інфляційні процеси та порушення міжнародних виробничих ланцюгів значно ускладнюють прогнозування макроекономічних показників і стримують відновлення економіки. Крім того, суттєвим викликом є масштабна зовнішня міграція населення, що призводить до втрати трудового потенціалу та скорочення людського капіталу, який є основою довгострокового розвитку держави.

Водночас зовнішні загрози мають системний і пролонгований характер, оскільки їх вплив виходить за межі внутрішнього регулювання та значною мірою залежить від міжнародної політичної та економічної кон'юнктури. Зростання зовнішнього боргу, залежність від міжнародної фінансової підтримки та необхідність постійної координації з партнерами формують додаткові ризики для бюджетної та фінансової стабільності. Зовнішні фактори часто виступають каталізатором внутрішніх дисбалансів, посилюючи соціальну напругу, інфляційні процеси та структурні проблеми економіки. Саме тому в сучасних умовах ключові виклики розвитку мають переважно екзогенний характер, що потребує адаптивної державної політики та активної міжнародної взаємодії [17; 33].

До стратегічних викликів соціально-економічному розвитку України в умовах воєнного стану належать збройна агресія, масштабна тінізація господарських процесів, інфляційні коливання, значний обсяг державного боргу, безробіття та загострення демографічних дисбалансів. Сукупний вплив цих чинників проявляється у скороченні реальних доходів населення, руйнуванні виробничої та транспортної інфраструктури, зниженні інвестиційної активності та погіршенні соціальних стандартів. Вони

формують довгострокові ризики для стійкості економіки та обмежують можливості відновлення в післявоєнний період. Ключові групи загроз доцільно систематизувати таким чином:

1. Військово-безпекові виклики:

- знищення промислових об'єктів і критичної інфраструктури;
- порушення логістики та виробничих зв'язків;
- втрати трудового потенціалу та людського капіталу.

2. Фінансово-економічні ризики:

- значна частка тіньового сектору, що зменшує податкові надходження;
- інфляційні процеси та бюджетний дисбаланс, які підривають купівельну спроможність населення;
- зростання боргового навантаження, що посилює залежність від зовнішнього фінансування.

3. Соціально-демографічні проблеми:

- підвищення рівня безробіття та масштабна зовнішня міграція, що спричиняють скорочення робочої сили;
- зниження якості життя та посилення соціальної нерівності.

4. Інституційно-інвестиційні та структурні фактори:

- несприятливий інвестиційний клімат, корупційні ризики та недостатній захист прав власності;
- енергетична вразливість і залежність від імпорتنих ресурсів;
- вплив глобальних економічних коливань та залежність від кон'юнктури зовнішніх ринків [19; 39].

Таким чином, стратегічні загрози соціально-економічному розвитку мають багатовимірний та взаємопов'язаний характер, оскільки одночасно впливають на виробничу сферу, фінансову систему, ринок праці та рівень життя населення. Їх наслідки проявляються не лише у поточних економічних втратах, а й у формуванні довгострокових структурних дисбалансів, що можуть уповільнити відновлення держави. Умови воєнного стану посилюють вразливість економіки до внутрішніх і зовнішніх шоків,

що потребує гнучких та адаптивних управлінських рішень. Водночас післявоєнний період вимагатиме комплексного перегляду стратегічних пріоритетів розвитку з акцентом на модернізацію економіки, відновлення інфраструктури та зміцнення людського капіталу. Саме тому формування ефективної державної політики має базуватися на системному підході, який поєднує безпекові, соціальні та економічні інструменти реагування на сучасні виклики.

Також загрози, що мають негативний вплив на соціально-економічний розвиток України в останні роки можна класифікувати за загрозами, що мають вплив на соціальний і окремо на економічний розвиток (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація стратегічних загроз соціально-економічному розвитку України за характером впливу [3; 15; 19]

Загрози соціальному розвитку	Загрози економічному розвитку
Зниження рівня життя населення	Падіння обсягів ВВП
Зростання безробіття	Руйнування виробничого потенціалу
Масова зовнішня міграція та «відтік мізків»	Скорочення інвестиційної активності
Погіршення демографічної ситуації	Інфляційні процеси та валютна нестабільність
Посилення соціальної нерівності	Зростання державного боргу
Збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб	Дефіцит державного бюджету
Зниження доступності медичних та освітніх послуг	Скорочення податкових надходжень
Соціальна напруга та зростання бідності	Порушення логістичних та експортних ланцюгів
Психологічна нестабільність населення	Зростання тіньового сектору економіки
Зменшення трудового потенціалу	Енергетична вразливість економіки

Кожен із перелічених видів загроз має різну інтенсивність та глибину впливу на соціальний і економічний розвиток держави, оскільки вони відрізняються за масштабом поширення, тривалістю дії та здатністю генерувати вторинні ризики. Найбільш вагомий та системоутворюючий вплив у сучасних умовах мають воєнно-безпекові загрози, адже саме вони спричиняють прямі втрати виробничого потенціалу, руйнування критичної інфраструктури, скорочення інвестицій та дестабілізацію фінансової системи. Водночас вони істотно впливають і на соціальну сферу через вимушене переміщення населення, зростання безробіття та погіршення демографічної ситуації. Саме військові ризики виступають каталізатором більшості інших економічних і соціальних дисбалансів.

До загроз із високим рівнем впливу також належать інфляційні процеси, державний борг та тінізація економіки. Інфляція безпосередньо знижує купівельну спроможність населення, підриває фінансову стабільність домогосподарств та поглиблює соціальну нерівність. Зростання державного боргу обмежує бюджетні можливості для фінансування соціальних програм і відновлення економіки. Тіньова економіка, у свою чергу, скорочує податкову базу, зменшує надходження до бюджету та послаблює довіру до інституцій, що негативно позначається як на економічній, так і на соціальній стабільності.

Менш масштабними за безпосереднім впливом, але небезпечними у довгостроковій перспективі є демографічна криза, трудова міграція та структурні дисбаланси економіки. Вони не завжди викликають миттєвий економічний спад, однак поступово зменшують трудовий потенціал, інноваційні можливості та внутрішній споживчий попит. Такі ризики формують пролонгований негативний ефект, який проявляється у сповільненні темпів відновлення держави та зниженні її конкурентоспроможності. Саме тому оцінка стратегічних загроз має враховувати не лише їх поточний вплив, а й накопичувальний ефект у середньо- та довгостроковій перспективі.

В умовах воєнного стану вплив стратегічних факторів на соціально-економічний розвиток держави суттєво посилюється та набуває системного характеру. Основні прояви такого впливу можна узагальнити наступним чином:

- руйнування виробничих потужностей та інфраструктури призводить до скорочення обсягів виробництва, втрати робочих місць і зменшення податкових надходжень до бюджету;
- порушення логістичних ланцюгів та обмеження експорту знижують валютні надходження і посилюють дисбаланси зовнішньої торгівлі;
- зростання інфляції в умовах воєнної нестабільності спричиняє знецінення доходів населення та зменшення внутрішнього споживчого попиту;
- збільшення державних витрат на оборону та безпеку формує додатковий бюджетний тиск і підвищує боргове навантаження держави;
- масова зовнішня міграція та внутрішнє переміщення населення зменшують трудовий потенціал країни та поглиблюють демографічні дисбаланси;
- погіршення інвестиційного клімату через безпекові ризики стримує притік капіталу та уповільнює модернізацію економіки;
- посилення тіньових процесів в умовах кризових явищ скорочує фіскальні можливості держави та ускладнює реалізацію соціальних програм;
- психологічна та соціальна напруга населення знижує продуктивність праці та формує ризики соціальної дестабілізації [3; 15; 39].

Таким чином, у період війни більшість загроз діють одночасно та взаємо посилюють одна одну, що формує комплексний негативний ефект для соціальної та економічної системи держави. У результаті виникає кумулятивний вплив, за якого кожен окремий ризик підсилює наслідки інших, поглиблюючи макроекономічну нестабільність і соціальну

вразливість населення. Це ускладнює реалізацію стратегічних програм розвитку та потребує оперативного перегляду пріоритетів державної політики. Відповідно, ефективне реагування на сучасні виклики можливе лише за умови системного підходу, що поєднує економічні, соціальні та безпекові інструменти управління.

Висновки до розділу 1

У першому розділі досліджено, що соціально-економічний розвиток держави являє собою комплексний процес якісних і кількісних змін в економічній та соціальній сферах, спрямований на забезпечення сталого зростання, підвищення рівня життя населення та зміцнення національної безпеки. Встановлено, що його ключовими складовими є економічний розвиток, який охоплює виробничий потенціал, інвестиційну активність, фінансову стабільність і конкурентоспроможність, а також соціальний розвиток, що включає рівень доходів населення, зайнятість, демографічні показники, доступ до освіти та охорони здоров'я. Обґрунтовано, що ефективність соціально-економічного розвитку визначається збалансованістю між економічними ресурсами та соціальними потребами суспільства. Доведено, що стійкість розвитку значною мірою залежить від якості державного управління, інституційної спроможності та здатності адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів.

Визначено, що в умовах воєнного стану соціально-економічний розвиток зазнає суттєвого впливу системних загроз. До основних із них віднесено військові дії, руйнування інфраструктури, інфляційні процеси, зростання державного боргу, поширення тіньових економічних явищ, безробіття та демографічну кризу. Обґрунтовано, що зазначені загрози мають як внутрішнє, так і зовнішнє походження, діють одночасно та взаємо посилюють одна одну, формуючи комплексні ризики для економічної

стабільності та соціальної рівноваги. Таким чином, забезпечення стійкого розвитку держави потребує системного врахування сучасних викликів і формування адаптивної державної політики в умовах воєнних трансформацій.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАГРОЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Аналіз загроз соціальному розвитку України в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану соціальний розвиток України зазнає суттєвих трансформацій, що супроводжуються зростанням системних ризиків та посиленням соціальної вразливості населення. Військові дії, вимушена міграція, скорочення зайнятості та зниження реальних доходів формують нову структуру соціальних викликів, які потребують комплексного аналізу. Соціальна сфера стає однією з найбільш чутливих до кризових явищ, оскільки саме вона відображає рівень добробуту, стабільності та якості життя громадян. У таких умовах особливої актуальності набуває дослідження ключових соціальних показників, що дозволяють оцінити глибину негативних змін та визначити тенденції їх розвитку. Подальший аналіз буде зосереджено на основних індикаторах соціального розвитку, які характеризують стан ринку праці, рівень доходів населення, демографічні процеси та масштаби міграції.

Рівень соціального розвитку значною мірою залежить від обсягу державної підтримки та частки бюджетних ресурсів, спрямованих на фінансування охорони здоров'я й освіти (таблиця 2.1). Саме ці напрями формують основу людського капіталу, визначають якість життя населення та створюють передумови для довгострокового економічного зростання. Достатній рівень фінансування соціальної сфери сприяє збереженню трудового потенціалу, підвищенню продуктивності праці та соціальній стабільності.

Таблиця 2.1

Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я та освіти України, % ВВП [23]

Рік	Охорона здоров'я, % ВВП	Освіта, % ВВП
2020	4,2	6,0
2021	3,7	5,7
2022	4,8	5,0
2023	4,3	4,8
2024	4,1	4,6

До початку повномасштабної війни у 2020–2021 роках частка видатків на охорону здоров'я коливалася в межах 3,7–4,2 % ВВП, тоді як фінансування освіти залишалося відносно стабільним на рівні 5,7–6,0 % ВВП. У 2022 році, в умовах різкого загострення безпекової ситуації, спостерігалось зростання частки видатків на охорону здоров'я до 4,8 % ВВП, що зумовлено підвищеною потребою у медичному забезпеченні населення та військових. Водночас фінансування освіти поступово скорочувалося — з 5,7 % у 2021 році до 5,0 % у 2022 році та 4,6 % у 2024 році, що свідчить про перерозподіл бюджетних ресурсів на користь оборонних та соціально-критичних напрямів. У 2023–2024 роках частка видатків на охорону здоров'я дещо знизилася, однак залишилася вищою, ніж у довоєнний період 2021 року, що відображає адаптацію бюджетної політики до умов воєнного стану.

Також соціальний розвиток безпосередньо залежить від рівня доходів населення, зокрема розміру заробітної плати та пенсійних виплат, які формують фінансову спроможність домогосподарств (таблиця 2.2). Динаміка цих показників визначає рівень споживання, заощаджень і соціальної стабільності в суспільстві. Зниження реальних доходів в умовах інфляційного тиску та економічної нестабільності призводить до зростання бідності та поглиблення соціальної нерівності.

Середня заробітна плата та середній розмір пенсії в Україні, 2020–2024

[23; 29]

Рік	Середня зарплата (грн/міс)	Середній розмір пенсії (грн/міс)
2020	~9 658 — 13 320	-
2021	~11 522 — 15 700	~5 000 — 5 600
2022	~14 055 — 15 116	~5 000 — 5 300
2023	~14 308 — 14 983	~5 385
2024	~14 974 — 18 823	~5 789

Аналіз наведених даних свідчить, що протягом досліджуваного періоду спостерігалася загальна тенденція до зростання номінального рівня доходів населення, зокрема середньої заробітної плати та пенсійних виплат. У 2020–2021 роках, тобто до початку повномасштабної війни, середня заробітна плата демонструвала поступове зростання, що було пов'язано з відносною макроекономічною стабільністю та поступовим підвищенням соціальних стандартів. Починаючи з 2022 року, попри складні економічні умови воєнного періоду, номінальний рівень заробітної плати продовжив збільшуватися, що частково зумовлено інфляційними процесами та необхідністю підтримки доходів населення.

Водночас динаміка пенсійних виплат характеризується більш повільними темпами зростання порівняно із заробітною платою. У 2021–2024 роках середній розмір пенсії поступово підвищувався, однак його приріст був відносно незначним, що свідчить про обмежені можливості державного бюджету в умовах воєнного стану. Крім того, підвищення номінальних доходів не завжди супроводжувалося відповідним зростанням їх реальної купівельної спроможності через інфляційний тиск. Таким чином, у період війни зростання доходів населення має переважно компенсаційний

характер і спрямоване на часткове пом'якшення негативного впливу економічної нестабільності на соціальну сферу.

Окрема негативна динаміка щодо збільшення мінімальної заробітної плати яка збільшується повільніше ніж інфляція (таблиця 2.3), що впливає на купівельну спроможність окремих верств населення.

Таблиця 2.3

Динаміка розміру мінімальної заробітної плати та індексу інфляції у 2020-2024 роках, грн/міс., % [23]

Рік	Мінімальна заробітна плата (грн/міс.)	Індекс інфляції, %
2020	4 723 – 5 000	105,0 %
2021	6 000 – 6 500	110,0 %
2022	6 500 – 6 700	126,6 %
2023	6 700	105,1 %
2024	7 100 – 8 000	112,0 %

У 2020–2021 роках підвищення мінімальної заробітної плати відбувалося в умовах помірної інфляції (5,0–10,0 %), що дозволяло частково зберігати реальну купівельну спроможність населення. У 2022 році ситуація кардинально змінилася: інфляція зросла до 26,6 %, тоді як мінімальна заробітна плата збільшувалася незначними темпами. Це призвело до суттєвого зниження реальних доходів населення в умовах воєнного шоку.

У 2023 році інфляційний тиск зменшився до 5,1 %, однак мінімальна заробітна плата залишалася незмінною, що свідчить про обмежені бюджетні можливості держави. У 2024 році підвищення мінімальної зарплати до 8 000 грн супроводжувалося зростанням інфляції до близько 12 %, що вказує на компенсаційний характер підвищення соціальних стандартів. Таким чином, у воєнний період зростання мінімальної заробітної плати здебільшого

спрямоване на часткове нівелювання інфляційних втрат, а не на реальне підвищення добробуту населення.

Розглянемо динаміку офіційно зареєстрованих безробітних осіб в Україні протягом 2020-2024 років (рисунок 2.1).

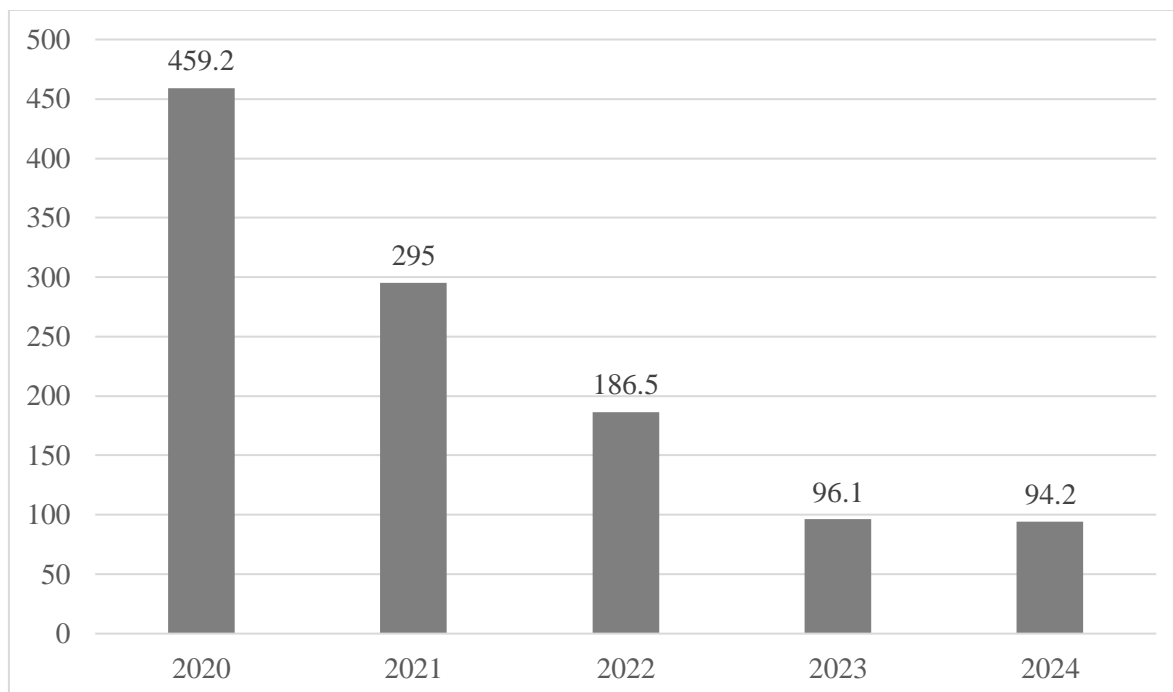

Рис. 2.1. Обсяг зареєстрованих безробітних в Україні протягом 2020-2024 років, тис осіб [23]

Аналіз даних, наведених на рис. 2.1, свідчить про суттєве скорочення кількості зареєстрованих безробітних у 2020–2024 роках. У 2020 році на обліку перебувало 459,2 тис. осіб, тоді як у 2021 році цей показник зменшився до 295 тис. осіб, що означає скорочення майже на 164 тис. осіб. У 2022 році кількість зареєстрованих безробітних становила 186,5 тис. осіб, що майже вдвічі менше порівняно з 2020 роком. Найнижчий показник зафіксовано у 2023 році — 96,1 тис. осіб, а у 2024 році відбулося незначне підвищення до 94,2 тис. осіб.

Разом із тим така динаміка не свідчить про реальне покращення ситуації на ринку праці. Починаючи з 2022 року, значна частина населення виїхала за кордон або стала внутрішньо переміщеними особами, що призвело до зменшення кількості громадян, які офіційно реєструвалися у

службі зайнятості. Крім того, частина підприємств припинила діяльність або була релокована, що змінило структуру зайнятості та сприяло переходу частини населення до неформального сектору. Отже, скорочення чисельності зареєстрованих безробітних у період 2022–2024 років значною мірою пояснюється демографічними та міграційними процесами, а не реальним зростанням зайнятості населення.

За даними Національного банку України найбільший обсяг міграції населення відбувся у 2022 році (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4.

Динаміка зовнішньої міграції населення України протягом 2022-2025 років, осіб [23; 24]

Рік	Кількість виїхавших, млн осіб	Не повернулися, тис. осіб	Основні країни призначення
2022	5,0+	Н/Д	Польща, Німеччина
2023	1,5	Н/Д	Чехія, Італія
2024	0,45	450	Канада, США
2025 (осінь)	6,0	128 (за 1,5 міс.)	Європа загалом

Наведені дані свідчать про значні масштаби зовнішньої міграції населення України після початку повномасштабної війни. У 2022 році країну залишили понад 5 млн осіб, що стало безпрецедентним демографічним шоком для держави та суттєво вплинуло на трудовий потенціал. У 2023 році обсяг нової хвилі виїзду зменшився до 1,5 млн осіб, що може свідчити про часткову стабілізацію ситуації, однак у 2024 році продовжилася тенденція відтоку населення, хоча й у менших масштабах (0,45 млн осіб). При цьому у 2024 році зафіксовано близько 450 тис. осіб, які не повернулися, що вказує на ризик довгострокової втрати людського капіталу.

Особливої уваги потребує 2025 рік, коли загальна кількість громадян за кордоном оцінюється на рівні близько 6 млн осіб. Така динаміка міграційних процесів формує комплексні ризики для соціально-економічного розвитку держави, передусім через суттєве скорочення економічно активного населення. Зменшення кількості працездатних громадян призводить до дефіциту кадрів у ключових секторах економіки, зниження продуктивності праці та уповільнення темпів відновлення виробництва. Одночасно скорочується внутрішній споживчий попит, що негативно впливає на розвиток малого та середнього бізнесу, сферу послуг та наповнення місцевих бюджетів. Втрата частини населення репродуктивного віку поглиблює демографічні дисбаланси, пришвидшує процеси старіння нації та збільшує навантаження на систему соціального забезпечення.

Крім того, тривале перебування громадян за кордоном створює ризик їх остаточної інтеграції в економіку інших країн, що ускладнює повернення людського капіталу після завершення війни. Це може призвести до нестачі кваліфікованих спеціалістів, особливо в галузях освіти, медицини, промисловості та інноваційного сектору. У середньостроковій перспективі такі тенденції здатні зменшити потенціал економічного зростання, обмежити інвестиційну привабливість та уповільнити модернізаційні процеси. Таким чином, масштабна міграція населення є не лише соціальним викликом, а й стратегічною загрозою для економічної стійкості та конкурентоспроможності України в післявоєнний період.

Загалом соціальний розвиток України в умовах війни свідчить про глибокі структурні трансформації, що супроводжуються зростанням соціальної вразливості населення та посиленням дисбалансів у ключових сферах життєдіяльності. Попри збереження базових соціальних стандартів і поступове підвищення окремих виплат, реальний рівень добробуту значної частини населення залишається під тиском інфляційних процесів, міграційних втрат та скорочення економічної активності. Водночас держава намагається адаптувати бюджетну політику до нових умов,

перерозподіляючи ресурси на підтримку охорони здоров'я, соціального захисту та базових потреб громадян. Сукупність цих факторів свідчить про необхідність посилення системних заходів щодо стабілізації соціальної сфери та формування умов для відновлення людського капіталу у післявоєнний період.

2.2. Оцінювання ризиків економічного розвитку держави в умовах воєнного стану

Економічний розвиток держави являє собою складний і багатокомпонентний процес зростання виробничого потенціалу, підвищення ефективності використання ресурсів, зміцнення фінансової стабільності та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Він охоплює динаміку валового внутрішнього продукту, інвестиційну активність, стан державних фінансів, рівень зайнятості, зовнішньоекономічні показники та інноваційний потенціал. У мирний період економічний розвиток формує основу підвищення добробуту населення та реалізації соціальних програм, однак в умовах воєнного стану його значення істотно зростає, оскільки саме економічна стійкість забезпечує можливість фінансування оборонних витрат, підтримки соціальної сфери та післявоєнного відновлення. Військові дії, руйнування інфраструктури, зниження інвестицій, інфляційний тиск і зростання державного боргу створюють комплексні ризики, що безпосередньо впливають на темпи економічного зростання та макрофінансову стабільність. Саме тому оцінювання ризиків економічного розвитку в умовах війни є необхідною передумовою формування ефективної антикризової та відновлювальної державної політики. Здійснимо аналіз динаміки реального ВВП та Індексу споживчих цін у 2022-2024 років (таблиця 2.5).

Динаміка реального ВВП та індексу споживчих цін протягом 2020-2024 років [23]

Рік	Динаміка реального ВВП, % до попереднього року	Індекс споживчих цін (річна інфляція), % до попереднього року
2020	-4,0	1,0
2021	3,8	5,0
2022	-29,1	16,6
2023	5,3	21,6
2024	2,9	7,1

Аналіз наведених даних у таблиці 2.5 свідчить про суттєві коливання макроекономічних показників України у 2020–2024 роках під впливом кризових та воєнних факторів. У 2020 році реальний ВВП скоротився на 4,0 %, що було зумовлено глобальними економічними обмеженнями, тоді як інфляція залишалася на відносно низькому рівні — 1,0 %. У 2021 році економіка продемонструвала відновлення із зростанням ВВП на 3,8 %, а інфляція прискорилося до 5,0 %, що свідчило про поступове пожвавлення внутрішнього попиту.

Найбільш критичним став 2022 рік, коли через повномасштабну війну реальний ВВП скоротився на 29,1 %, що стало безпрецедентним спадом за весь період незалежності. Водночас інфляція зросла до 16,6 %, що відображало порушення логістики, дефіцит товарів та валютну нестабільність. У 2023 році спостерігалось часткове відновлення економіки — зростання ВВП становило 5,3 %, однак інфляція досягла 21,6 %, що свідчить про значний ціновий тиск на економіку. У 2024 році темпи економічного зростання уповільнилися до 2,9 %, але інфляція знизилася до

7,1 %, що може вказувати на певну стабілізацію макроекономічної ситуації в умовах адаптації до воєнних викликів.

Протягом останніх п'яти років зазнали зміни доходи і видатки державного бюджету зазнали змін (таблиця 2.6), особливо в умовах війни за умови значних витрат і постійних коливань курсу національної валюти.

Таблиця 2.6

Динаміка доходів та видатків Державного бюджету України у 2020-2024 роках, млрд грн [23]

Рік	Доходи бюджету, млрд грн	Видатки бюджету, млрд грн	Дефіцит (-) / профіцит (+), млрд грн
2020	1 076	1 288	-212
2021	1 296	1 490	-194
2022	1 787	2 705	-918
2023	2 672	4 014	-1 342
2024	3 104	4 968	-1 864

У 2020–2021 роках бюджетний дефіцит залишався відносно контрольованим, хоча і мав від'ємне значення. Починаючи з 2022 року, у зв'язку з повномасштабною війною, обсяг видатків суттєво зріс — майже вдвічі порівняно з довоєнним періодом, що пов'язано з фінансуванням оборони, безпеки та соціальної підтримки населення. У 2023–2024 роках спостерігається подальше зростання як доходів, так і видатків бюджету, однак темпи збільшення видатків значно перевищують доходи, що призводить до розширення дефіциту. Це свідчить про високу залежність державних фінансів від зовнішнього фінансування та міжнародної підтримки в умовах воєнного стану.

Суттєве зростання бюджетного дефіциту у 2022–2024 роках свідчить про посилення фіскальних ризиків та зростання боргового навантаження на державу. Розширення видаткової частини бюджету зумовлене необхідністю

фінансування сектору оборони, соціальних виплат, підтримки внутрішньо переміщених осіб та відновлення зруйнованої інфраструктури. Водночас доходна база бюджету формується в умовах скорочення економічної активності та зменшення податкових надходжень, що ускладнює забезпечення фінансової рівноваги.

Також воєнний стан та участь нерезидентів країни агресора вплинула на кількість діючих банків в Україні протягом 2020-2024 років, які забезпечують фінансові розрахунки як в країні, так і за її межами (рисунк 2.2).

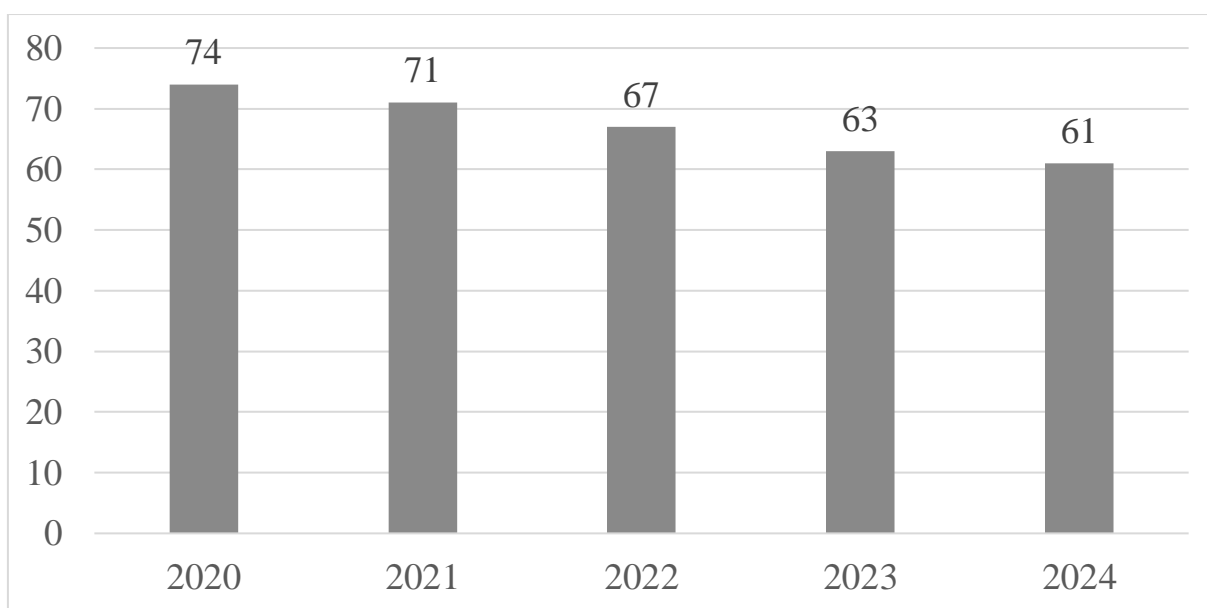

Рис. 2.2. Динаміка кількості діючих банків протягом 2020-2024 років, штук [24]

Дані рисунку 2.2 свідчать про поступове скорочення кількості діючих банків в Україні у 2020–2024 роках: з 74 установ у 2020 році до 61 банку у 2024 році. Така тенденція є продовженням політики очищення банківського сектору, розпочатої ще у попередні роки, а також результатом підвищення вимог до капіталізації та прозорості діяльності фінансових установ. В умовах воєнного стану ринок залишили окремі установи, які не змогли адаптуватися до нових ризиків, що сприяло подальшій консолідації банківської системи. Водночас скорочення кількості банків не

супроводжувалося системною дестабілізацією, що свідчить про відносну стійкість фінансового сектору.

У період війни кредитна активність банків зазнала певного спаду, особливо у сегменті корпоративного кредитування, що зумовлено високими ризиками та зниженням ділової активності. Водночас значну роль відіграли державні програми підтримки бізнесу, зокрема пільгове кредитування, що дозволило частково зберегти фінансування економіки. Загалом банківська система продемонструвала адаптивність до воєнних викликів, проте рівень кредитних ризиків та навантаження на капітал банків залишаються суттєвими факторами впливу на економічний розвиток держави.

Також важливим аспектом економічного розвитку України є рівень зовнішнього та внутрішнього державного боргу протягом 2020-2024 років (таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка зовнішнього та внутрішнього державного боргу України протягом 2020-2024 років, млн грн [23]

Рік	Зовнішній бог	Внутрішній борг
2020	1 518 934,8	1 033 000,8
2021	1 560 230,0	1 111 597,6
2022	2 610 945,60	1 460 737,5
2023	3 862 987,60	1 656 496,30
2024	5 048 475,30	1 932 489

Аналізуючи динаміку державного боргу України за 2020–2024 роки, спостерігається стійка тенденція до зростання як зовнішніх, так і внутрішніх зобов'язань, при цьому темпи приросту зовнішнього боргу є значно вищими. У 2020 році обсяг зовнішнього боргу становив 1 518 934,8 млн грн, а внутрішнього — 1 033 000,8 млн грн. У 2021 році показники зросли відповідно до 1 560 230,0 млн грн (+41 295,2 млн грн) та 1 111 597,6 млн грн

(+78 596,8 млн грн), що свідчило про помірне боргове навантаження у довоєнний період.

Починаючи з 2022 року, на фоні повномасштабної війни, відбулося різке зростання зовнішніх запозичень: обсяг зовнішнього боргу збільшився до 2 610 945,6 млн грн, тобто майже на 1,05 трлн грн порівняно з 2021 роком. Внутрішній борг також зріс — до 1 460 737,5 млн грн. У 2023 році тенденція посилилася: зовнішній борг досяг 3 862 987,6 млн грн, а внутрішній — 1 656 496,3 млн грн. У 2024 році зовнішній борг зріс до 5 048 475,3 млн грн, що більш ніж утричі перевищує рівень 2020 року, тоді як внутрішній борг становив 1 932 489 млн грн.

Таким чином, у структурі державного боргу суттєво зросла частка зовнішніх зобов'язань, що свідчить про підвищену залежність держави від міжнародної фінансової допомоги та кредитів у період воєнного стану. Хоча внутрішній борг також демонструє зростання, його темпи є значно повільнішими, що формує дисбаланс у структурі боргового навантаження та посилює довгострокові ризики для економічної стійкості країни.

Незважаючи на війну, великі обсяги заборгованості золотовалютні резерви України протягом 2020-2024 років зростають (рисунок 2.3).

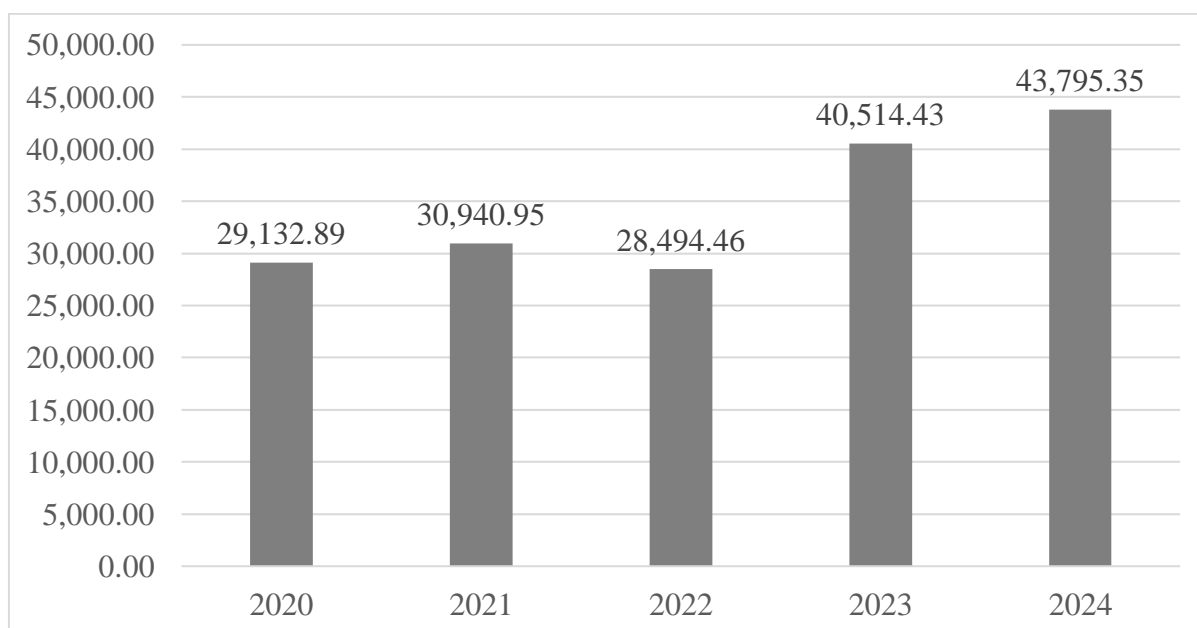

Рис. 2.3. Золотовалютні резерви України протягом 2020-2024 років, млн грн [23]

Аналіз динаміки золото валютних резервів України у 2020–2024 роках свідчить про суттєві зміни їх обсягів під впливом воєнних подій та зовнішньої фінансової підтримки. У 2020 році резерви становили 29 132,89 млн дол. США, а у 2021 році зросли до 30 940,95 млн дол., що відображало відносну макроекономічну стабільність довоєнного періоду. У 2022 році, на тлі повномасштабного вторгнення, обсяг резервів скоротився до 28 494,46 млн дол., що було зумовлено необхідністю валютних інтервенцій НБУ для стабілізації гривні, фінансування критичного імпорту та підтримки фінансової системи. Проте вже у 2023 році спостерігалось різке зростання резервів до 40 514,43 млн дол., а у 2024 році – до 43 795,35 млн дол., що стало результатом масштабної міжнародної фінансової допомоги та надходження валютних ресурсів від партнерів.

Золотовалютні резерви відіграють ключову роль у забезпеченні економічної стійкості держави в умовах війни. Їх достатній обсяг дозволяє Національному банку здійснювати валютні інтервенції для стримування різких коливань курсу, підтримувати довіру до банківської системи та гарантувати виконання зовнішніх зобов'язань. Зростання резервів у 2023–2024 роках стало важливим фактором макрофінансової стабілізації, оскільки забезпечило можливість покриття імпортних потреб та обслуговування державного боргу. Водночас залежність від зовнішніх надходжень свідчить про вразливість економіки до міжнародної кон'юнктури та необхідність формування власних джерел валютних надходжень через розвиток експорту й відновлення виробничого потенціалу країни.

Війна та економічні ризики створюють додатковий вплив на рівень корупції в країні, та визначає її місце серед країн які є привабливими для життя чи ведення бізнесу. Індекс сприйняття корупції в Україні протягом останніх років показує позитивну тенденцію (рисунок 2.4).

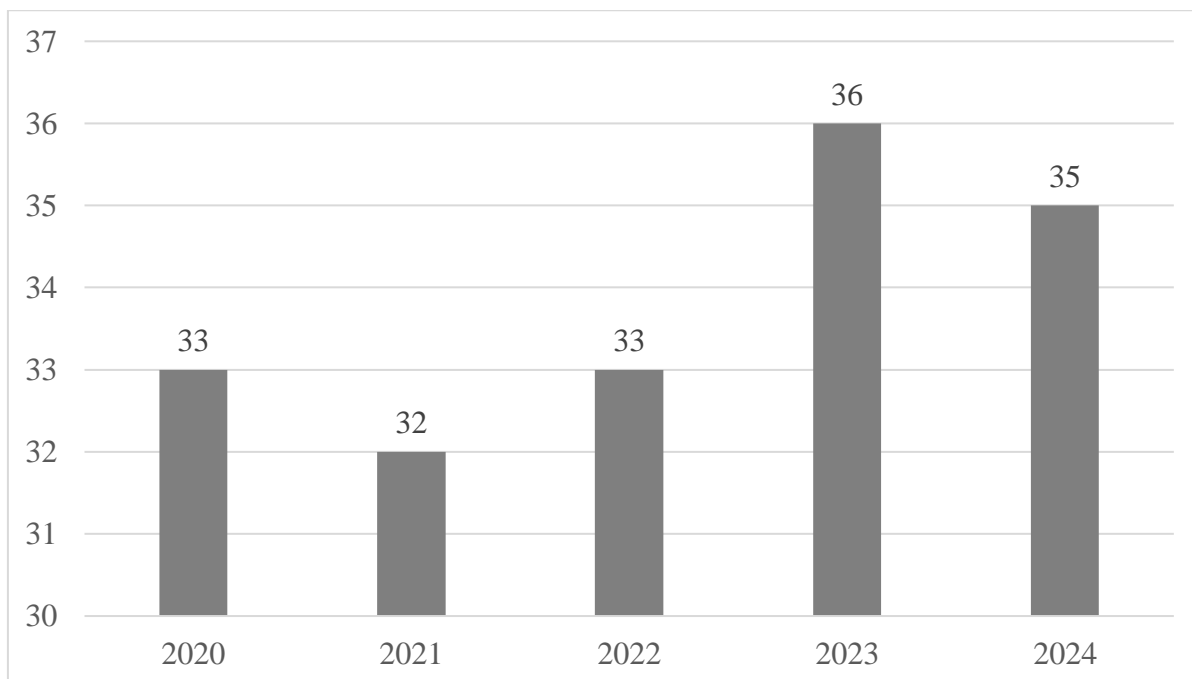

Рис. 2.4. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні у 2020-2024 роках [23]

Аналізуючи динаміку Індексу сприйняття корупції в Україні за 2020–2024 роки, можна відзначити поступову, хоча й нестабільну тенденцію до покращення показників. У 2020 році значення індексу становило 33 бали, у 2021 році воно знизилося до 32 балів, що свідчило про певне погіршення оцінки рівня доброчесності публічного управління. У 2022 році показник повернувся до рівня 33 балів, незважаючи на початок повномасштабної війни, що вказує на відносну стабільність сприйняття корупційних ризиків у кризовий період.

Найбільш відчутне зростання зафіксовано у 2023 році — до 36 балів, що стало найвищим результатом за аналізований період. Це може бути пов'язано з активізацією антикорупційної інфраструктури, відновленням електронного декларування, посиленням парламентського та міжнародного контролю за використанням бюджетних і донорських коштів. У 2024 році індекс дещо знизився до 35 балів, що може свідчити про збереження системних проблем та вплив воєнних ризиків на прозорість управлінських процесів.

Попри певне покращення, показники на рівні 32–36 балів залишаються відносно низькими за міжнародними стандартами, що свідчить про збереження високих корупційних ризиків. В умовах війни це набуває особливої ваги, оскільки ефективність використання бюджетних ресурсів, міжнародної фінансової допомоги та інвестицій напряму залежить від рівня прозорості та підзвітності державних інституцій. Таким чином, хоча позитивна динаміка 2023 року є важливим сигналом для міжнародних партнерів, рівень корупції продовжує залишатися одним із ключових стримуючих факторів соціально-економічного розвитку України.

Отже, аналіз економічного розвитку свідчить про функціонування економіки України в умовах підвищеної нестабільності та значного впливу воєнних факторів на ключові макроекономічні показники. Скорочення реального ВВП у 2022 році, зростання державного боргу, інфляційний тиск і структурні дисбаланси стали серйозними викликами для фінансової стійкості держави. Водночас поступове відновлення економічної активності у 2023–2024 роках, збільшення золотовалютних резервів та стабілізація банківського сектору свідчать про адаптацію економічної системи до нових умов функціонування. Проте збереження високої залежності від зовнішньої фінансової підтримки та боргового фінансування вказує на необхідність формування довгострокової стратегії зміцнення економічної безпеки та відновлення внутрішнього виробничого потенціалу країни.

Висновки до розділу 2

Аналіз показав, що соціально-економічний розвиток України у 2020–2024 роках відбувався в умовах суттєвих структурних і безпекових потрясінь, що безпосередньо вплинули як на соціальну, так і на економічну складові державного розвитку. Встановлено, що соціальна сфера зазнала значного навантаження в умовах війни. Видатки на охорону здоров'я зросли

з 3,7 % ВВП у 2021 році до 4,8 % у 2022 році, що було пов'язано з воєнними потребами та кризою системи охорони здоров'я, однак у 2023–2024 роках їх частка поступово знизилася до 4,3 % та 4,1 % відповідно. Частка видатків на освіту скоротилася з 5,7 % ВВП у 2021 році до 5,0 % у 2022 році та до 4,6 % у 2024 році, що свідчить про перерозподіл бюджетних ресурсів на користь сектору безпеки й оборони. Середня заробітна плата зросла з близько 13–15 тис. грн у 2021–2022 роках до 40 514,43 грн у 2023 році та 43 795,35 грн у 2024 році (за окремими секторами), проте реальна купівельна спроможність стримувалася інфляційними процесами. Кількість зареєстрованих безробітних зменшилася з 459,2 тис. осіб у 2020 році до 94,2 тис. осіб у 2024 році, однак це скорочення частково пояснюється масовою міграцією населення та зміною методології обліку, а не реальним зростанням зайнятості.

Економічна складова зазнала різкого падіння у 2022 році, коли реальний ВВП скоротився на –29,1 %, тоді як у 2023 році зафіксовано відновлення на рівні +5,3 %, а у 2024 році — +2,9 %. Рівень інфляції зріс з 5,0 % у 2021 році до 16,6 % у 2022 році та 21,6 % у 2023 році, що негативно вплинуло на реальні доходи населення. Зовнішній державний борг збільшився з 1 560 230,0 млн грн у 2021 році до 5 048 475,3 млн грн у 2024 році, тоді як внутрішній борг зріс з 1 111 597,6 млн грн до 1 932 489 млн грн. Одночасно золотовалютні резерви після зниження до 28 494,46 млн дол. у 2022 році зросли до 43 795,35 млн дол. у 2024 році, що свідчить про підтримку макрофінансової стабільності за рахунок міжнародної допомоги. Кількість банків скоротилася з 74 у 2020 році до 61 у 2024 році, що відображає консолідацію фінансового сектору в умовах підвищених ризиків.

РОЗДІЛ 3.

УДОСКОНАЛЕННЯ НАПРЯМІВ МІНІМІЗАЦІЇ ЗАГРОЗ ТА ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Напрями формування адаптивної економічної політики в умовах воєнних ризиків

Формування ефективної економічної політики в сучасних умовах є визначальним чинником забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави. Поглиблення структурних дисбалансів, зростання боргового навантаження, інфляційні процеси та втрати виробничого потенціалу вимагають комплексного перегляду підходів до управління економікою. Покращення економічної політики має бути спрямоване не лише на короткострокову стабілізацію, а й на створення передумов для довгострокового відновлення, підвищення конкурентоспроможності та зміцнення економічної безпеки держави. Важливим завданням є також формування сприятливого інвестиційного середовища та відновлення довіри бізнесу до державних інституцій. Крім того, модернізація економічної політики повинна враховувати необхідність структурної перебудови економіки, орієнтованої на інноваційний розвиток, технологічне оновлення та інтеграцію до європейського економічного простору.

В умовах воєнного стану процес удосконалення економічної політики набуває особливого змісту. Держава змушена одночасно забезпечувати фінансування оборонного сектору, підтримку соціальних стандартів і функціонування критичної інфраструктури. Обмеженість ресурсів, нестабільність зовнішніх ринків, руйнування виробничих потужностей та міграційні процеси ускладнюють реалізацію традиційних інструментів економічного регулювання. Тому заходи економічної політики повинні враховувати підвищений рівень невизначеності, швидку зміну

макроекономічних параметрів та необхідність оперативного реагування на ризики.

Адаптивна економічна політика передбачає гнучкість, здатність до швидкого коригування стратегічних і тактичних рішень, а також поєднання стабілізаційних і стимулюючих заходів. Для України її особливістю є орієнтація на поєднання внутрішніх реформ із зовнішньою фінансовою підтримкою, розвиток експортного потенціалу, цифровізацію управління та підтримку малого і середнього бізнесу. Вона має базуватися на принципах прозорості, відповідальності та координації між фінансовою, бюджетною та монетарною політикою. Саме така модель дозволить мінімізувати наслідки воєнних ризиків і забезпечити поступове економічне відновлення держави. Основні напрями економічної політики подано на рисунку 3.1.

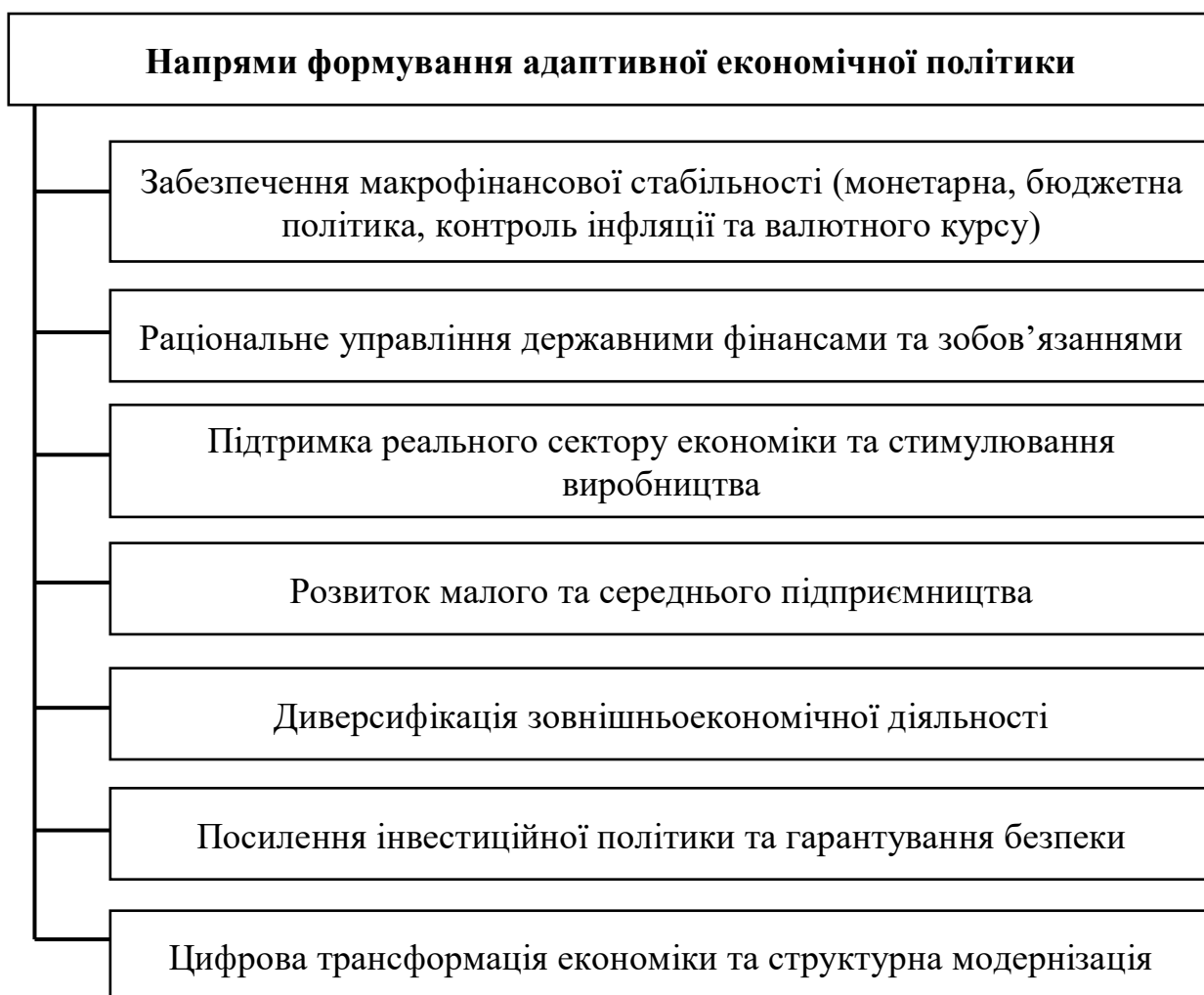

Рис. 3.1. Напрями формування адаптивної економічної політики в умовах воєнних ризиків

Забезпечення макрофінансової стабільності є базовою передумовою ефективної адаптивної економічної політики в умовах воєнних ризиків. Воно передбачає узгоджену реалізацію монетарної та бюджетної політики з метою стримування інфляції, підтримки стабільності національної валюти та збереження довіри до фінансової системи. В умовах війни особливої ваги набуває контроль за грошовою масою та мінімізація емісійного фінансування дефіциту бюджету, що дозволяє уникнути неконтрольованого зростання цін. Важливим інструментом виступає валютна політика, спрямована на згладжування різких курсових коливань і підтримку зовнішньоекономічної рівноваги. Одночасно держава повинна забезпечувати прогнозованість податкової та бюджетної політики, щоб зменшити рівень економічної невизначеності для бізнесу. Комплексна реалізація цих заходів сприяє збереженню макроекономічної рівноваги та створює підґрунтя для поступового відновлення економічного зростання. Вона повинна бути направлена на:

- стримування інфляційних процесів і забезпечення стабільності цін;
- підтримку стабільного валютного курсу та зниження девальваційних ризиків;
- мінімізацію дефіциту державного бюджету;
- збалансування грошово-кредитної та фіскальної політики;
- зміцнення довіри до банківської та фінансової системи;
- забезпечення своєчасного виконання боргових зобов'язань держави;
- створення прогнозованого макроекономічного середовища для бізнесу та інвесторів.

Раціональне управління державними фінансами та борговими зобов'язаннями є ключовим елементом адаптивної економічної політики в умовах воєнного стану. В умовах різкого зростання видатків на оборону, соціальний захист і відновлення інфраструктури держава змушена забезпечувати ефективний перерозподіл бюджетних ресурсів, зосереджуючи їх на пріоритетних напрямках. Важливо мінімізувати

нецільові та неефективні витрати, посилити фінансовий контроль і підвищити прозорість використання бюджетних коштів, особливо міжнародної допомоги. Особливого значення набуває стратегія управління державним боргом. Зростання зовнішніх запозичень у воєнний період потребує збалансованого підходу до структури боргу, оптимізації строків його погашення та зниження вартості обслуговування. Необхідно забезпечити диверсифікацію джерел фінансування, активну співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями та поступове нарощування внутрішнього ринку державних цінних паперів. Водночас політика боргового менеджменту має бути спрямована на недопущення критичного перевищення безпечних показників боргового навантаження до ВВП.

Комплексне управління державними фінансами повинно поєднувати короткострокові стабілізаційні рішення з довгостроковим плануванням післявоєнного відновлення. Це передбачає розробку середньострокових бюджетних декларацій, посилення податкової дисципліни та впровадження механізмів оцінювання ефективності бюджетних програм. Лише за умов фінансової збалансованості держава зможе забезпечити стійкість економічної системи та створити передумови для стабільного розвитку в поствоєнний період.

Підтримка реального сектору економіки та стимулювання виробництва передбачає створення умов для відновлення і розширення виробничого потенціалу держави в умовах воєнних ризиків. Йдеться про запровадження програм пільгового кредитування стратегічно важливих підприємств, часткову компенсацію відсоткових ставок, податкові стимули для виробників та підтримку експорт орієнтованих галузей. Важливим напрямом є відновлення зруйнованих виробничих потужностей і модернізація інфраструктури, що забезпечує безперервність господарських процесів. Держава має також стимулювати локалізацію виробництва, розвиток внутрішніх ланцюгів доданої вартості та заміщення імпорту критичних товарів. Підтримка аграрного сектору, оборонно-промислового

комплексу, енергетики та переробної промисловості дозволяє зберегти зайнятість і забезпечити надходження до бюджету. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню економічної самодостатності та зменшенню вразливості національної економіки до зовнішніх шоків.

Розвиток малого і середнього бізнесу та підприємницького середовища як складова адаптивної економічної політики повинен передбачати такі напрями покращення:

- розширення програм пільгового кредитування та державних гарантій для МСП;
- запровадження податкових стимулів і тимчасових фіскальних послаблень для підприємств, що зберігають робочі місця;
- спрощення регуляторних процедур, зменшення адміністративного навантаження та цифровізацію дозвільних процесів;
- підтримку релокації підприємств із зон бойових дій та компенсацію частини витрат на відновлення діяльності;
- розвиток програм грантової підтримки інноваційних стартапів і виробничих проєктів;
- сприяння участі малого бізнесу у державних закупівлях та міжнародних програмах відновлення;
- посилення консультаційної та інформаційної підтримки підприємців щодо адаптації до нових економічних умов.

Диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності та відновлення логістики є одним із ключових напрямів адаптивної економічної політики в умовах воєнних ризиків. Втрата частини традиційних ринків збуту, блокування морських портів, руйнування транспортної інфраструктури та порушення логістичних ланцюгів суттєво ускладнили експортно-імпорتنі операції. У таких умовах держава повинна сприяти розширенню географії експорту, укладенню нових торговельних угод, активному використанню можливостей інтеграції до європейського економічного простору та адаптації українських стандартів до вимог міжнародних ринків. Важливим

є розвиток альтернативних маршрутів перевезення продукції через сухопутні коридори, модернізація залізничної та автомобільної інфраструктури, а також розбудова прикордонних логістичних хабів.

Одночасно диверсифікація повинна передбачати зменшення сировинної орієнтації експорту та стимулювання виробництва продукції з високою доданою вартістю. Розвиток переробної промисловості, агропереробки, машинобудування та ІТ-сектору дозволить збільшити валютні надходження та зміцнити зовнішньоекономічну позицію держави. Підтримка експортерів через страхування ризиків, експортне кредитування та інформаційно-консультаційні програми сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств. У комплексі такі заходи забезпечують підвищення економічної стійкості країни, зменшення залежності від окремих ринків та формування більш збалансованої структури зовнішньої торгівлі в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Посилення інвестиційної політики та гарантування економічної безпеки бізнесу є важливою складовою адаптивної економічної політики в умовах воєнних ризиків. В умовах підвищеної невизначеності та безпекових загроз держава повинна сформувати стабільне та передбачуване інституційне середовище, яке мінімізує ризики для внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Відновлення інвестиційної активності потребує не лише фінансових стимулів, а й забезпечення правового захисту власності, прозорості регуляторної політики та ефективної роботи судової системи. Особливого значення набуває формування механізмів страхування воєнних ризиків та залучення міжнародних фінансових інституцій до гарантування інвестиційних проєктів. Комплексна інвестиційна політика має поєднувати короткострокові стимули з довгостроковими структурними реформами.

Основними напрямками реалізації цього пункту є:

- створення державних і міжнародних механізмів страхування воєнних ризиків для інвесторів;

- запровадження податкових і митних стимулів для стратегічних інвестиційних проєктів;
- удосконалення законодавства щодо захисту прав власності та корпоративного управління;
- розвиток індустріальних парків і спеціальних економічних зон;
- спрощення процедур започаткування та супроводу інвестиційних проєктів;
- посилення антикорупційних механізмів і підвищення прозорості дозвільних процедур;
- активізація співпраці з міжнародними фінансовими організаціями для залучення довгострокового капіталу.

Цифрова трансформація економіки та формування умов для післявоєнної структурної модернізації є стратегічним напрямом адаптивної економічної політики України. У сучасних умовах цифровізація виступає не лише інструментом підвищення ефективності управління, а й засобом зменшення транзакційних витрат, мінімізації корупційних ризиків та підвищення прозорості економічних процесів. Впровадження електронних сервісів у сфері державних фінансів, податкового адміністрування, митного контролю та державних закупівель дозволяє забезпечити оперативність управлінських рішень і знизити адміністративне навантаження на бізнес. Одночасно цифрові технології створюють передумови для розвитку інноваційних секторів економіки, зокрема ІТ-галузі, фінтеху та цифрової інфраструктури.

Післявоєнна структурна модернізація повинна ґрунтуватися на переході від сировинної моделі розвитку до економіки знань і високої доданої вартості. Це передбачає стимулювання інновацій, підтримку науково-дослідної діяльності, розвиток технологічного підприємництва та інтеграцію до європейського цифрового простору. Важливим аспектом є цифровізація виробничих процесів, автоматизація та впровадження сучасних технологій у промисловості та аграрному секторі. Комплексна

реалізація цифрових реформ сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, прискоренню її відновлення та формуванню стійкої моделі розвитку в довгостроковій перспективі.

3.2. Формування стратегії відновлення соціального розвитку України

Формування стратегії відновлення соціального розвитку України є одним із ключових завдань державної політики в умовах воєнного та післявоєнного періоду. Війна спричинила суттєві демографічні втрати, зростання рівня бідності, масштабну міграцію населення та поглиблення соціальної нерівності. Руйнування соціальної інфраструктури, переміщення мільйонів громадян і зниження реальних доходів населення створили нові виклики для системи соціального забезпечення. У таких умовах відновлення соціального розвитку потребує комплексного та довгострокового підходу, спрямованого на підвищення якості життя населення та зміцнення соціальної стійкості держави.

Стратегія соціального відновлення має враховувати як короткострокові потреби підтримки найбільш уразливих верств населення, так і довгострокові цілі модернізації соціальної сфери. Особливого значення набуває відновлення системи охорони здоров'я, освіти, ринку праці та механізмів соціального захисту. Необхідним є також створення умов для повернення громадян з-за кордону, інтеграції внутрішньо переміщених осіб та формування інклюзивної моделі розвитку. Лише комплексна реалізація соціальної стратегії дозволить забезпечити стійкість людського капіталу та створити основу для повноцінного економічного відновлення країни.

Згідно Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України [25] стратегія соціального відновлення повинна базуватися насамперед на розвитку людського капіталу як основного ресурсу держави:

1. Розвиток людського капіталу. Згідно з підходами Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, ключовим елементом соціального відновлення є інвестування в людину як основний ресурс держави. Йдеться про формування умов для професійної адаптації населення, перекваліфікації, розвитку нових компетентностей та інтеграції громадян у сучасний ринок праці. Особлива увага повинна приділятися підтримці ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, молоді та осіб з інвалідністю. Розвиток людського капіталу включає модернізацію системи освіти, професійного навчання та програм зайнятості. Комплексна підтримка громадян сприятиме зміцненню соціальної стійкості та формуванню кадрового потенціалу для післявоєнного відновлення економіки.

2. Розвиток соціальної інфраструктури та сервісів. Стратегія соціального відновлення передбачає модернізацію мережі соціальних установ та створення нових форматів надання послуг на рівні громад. Важливим напрямом є розвиток центрів життєстійкості, які забезпечують комплексну допомогу населенню, зокрема психологічну підтримку, соціальний супровід та реабілітаційні послуги. Такий підхід дозволяє швидко реагувати на соціальні потреби вразливих категорій населення. Оновлення соціальної інфраструктури має супроводжуватися підвищенням якості послуг і впровадженням сучасних стандартів обслуговування. Це створює передумови для формування доступної та орієнтованої на людину системи соціального захисту.

3. Формування сучасної житлової політики. Умови воєнного часу зумовили масштабні руйнування житлового фонду, що потребує комплексного оновлення підходів до забезпечення житлом. Держава має розробити механізми відновлення, реконструкції та будівництва нового

житла із залученням міжнародної допомоги та приватних інвестицій. Важливим є впровадження прозорих процедур компенсації за зруйноване майно та підтримки громадян у вирішенні житлових питань. Стратегія повинна передбачати розвиток доступного житла, орендних програм і стимулювання енергоефективного будівництва. Реалізація ефективної житлової політики сприятиме поверненню громадян до місць проживання та стабілізації демографічної ситуації.

4. Цифровізація соціальної сфери. Трансформація соціальної системи неможлива без впровадження цифрових технологій у процеси надання послуг. Автоматизація процедур призначення соціальної допомоги, інтеграція державних реєстрів і використання електронних сервісів дозволяють зменшити адміністративні бар'єри та підвищити прозорість управління. Цифрові інструменти сприяють оперативності прийняття рішень і мінімізації людського фактору в управлінських процесах. Водночас це дозволяє знизити ризики зловживань і підвищити ефективність використання бюджетних ресурсів. Розвиток електронних соціальних сервісів формує сучасну модель соціальної політики, орієнтовану на потреби громадян.

5. Підтримка волонтерства та громадського сектору. У період воєнних викликів волонтерські та громадські організації відіграли ключову роль у забезпеченні соціальної підтримки населення. Держава повинна сприяти розвитку партнерства між органами влади та громадянським суспільством, створюючи сприятливі умови для реалізації соціальних ініціатив. Підтримка волонтерства може включати спрощення процедур реєстрації громадських організацій, інформаційне сприяння та участь у спільних програмах відновлення. Активізація громадського сектору сприяє підвищенню соціальної згуртованості та ефективнішому вирішенню локальних проблем. Такий підхід формує більш гнучку та стійку модель соціального розвитку, здатну адаптуватися до нових викликів [25].

Стратегічно основні напрями покращення людського потенціалу (ресурсу) можна подати на рисунку 3.2.

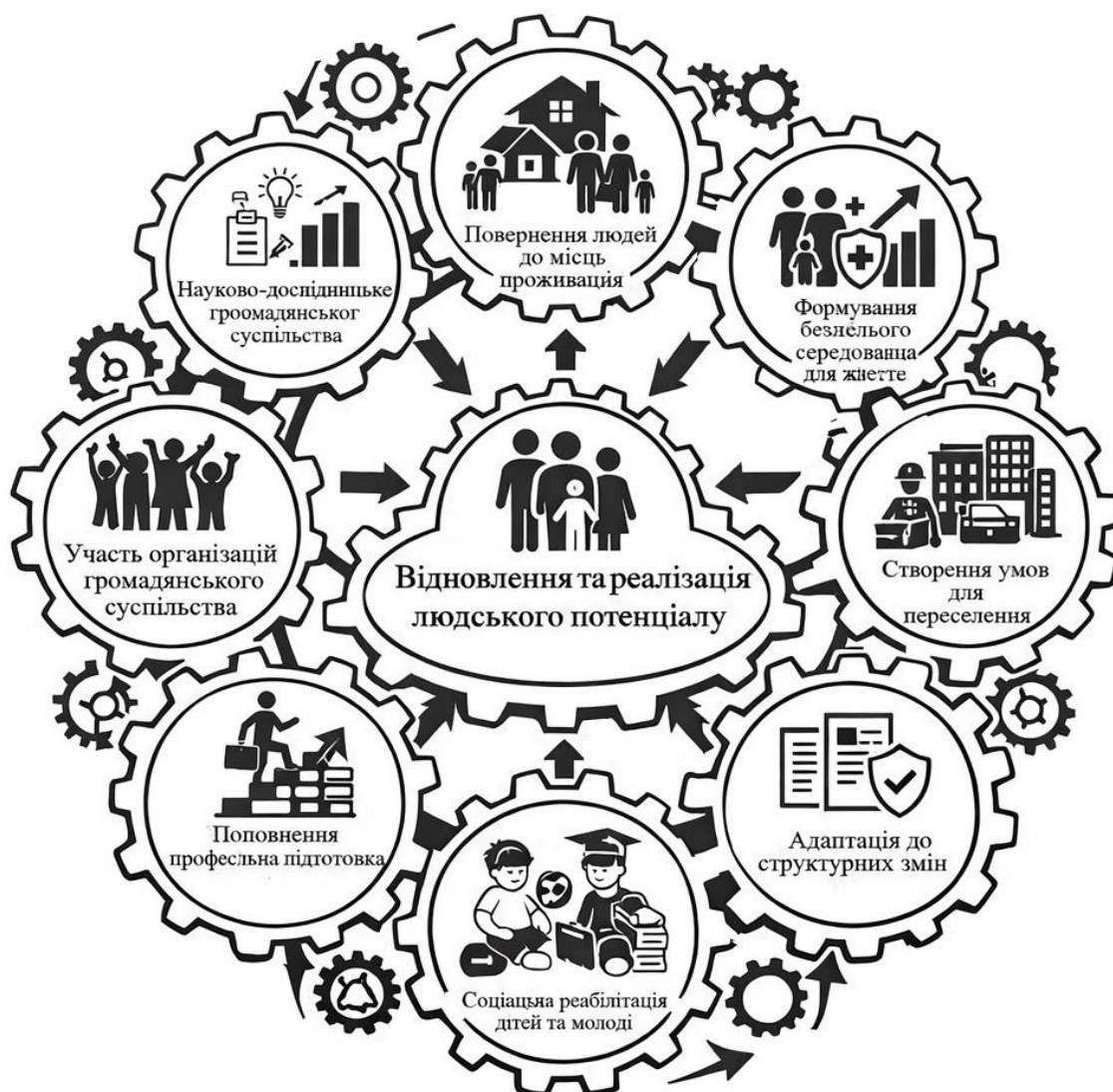

Рис. 3.2. Відновлення та реалізація людського потенціалу України [25; 45]

Людський потенціал є визначальним ресурсом держави як у період війни, так і в умовах післявоєнного відновлення, оскільки саме він формує основу економічної стійкості, соціальної згуртованості та інституційної спроможності країни. У воєнний час значення людського капіталу зростає через необхідність мобілізації професійних, інтелектуальних і організаційних ресурсів суспільства для забезпечення обороноздатності,

підтримки критичної інфраструктури та функціонування економіки. Водночас війна призводить до втрат населення, міграції, руйнування освітніх і соціальних зв'язків, що створює ризики зниження якості трудового потенціалу. Тому збереження, підтримка та розвиток людського капіталу стають стратегічним завданням державної політики. У післявоєнний період саме людський потенціал визначатиме темпи відновлення економіки, інноваційного розвитку та модернізації виробництва. Кваліфіковані кадри, активне громадянське суспільство, адаптивність населення до нових умов і здатність до навчання є ключовими чинниками відбудови інфраструктури, інтеграції у європейський простір та забезпечення довгострокового сталого розвитку України.

Організаційні механізми відновлення людського потенціалу за даними Національного інституту стратегічних досліджень полягають у наступному:

- координацію розробки Стратегії, організацію та загальний контроль її реалізації здійснюватиме Національна рада з відновлення України від наслідків війни;
- інансування відновлення відбуватиметься за рахунок грантових коштів міжнародної фінансової допомоги, вітчизняних та зарубіжних інвесторів, державного бюджету, місцевих бюджетів, благодійних коштів;
- пріоритет має надаватися якнайповнішому задіянню українських ресурсів;
- координація міжнародних проєктів допомоги здійснюватиметься міжнародним Комітетом з економічного відновлення України;
- консолідація управління реалізацією Стратегії в Україні має бути здійснена в рамках єдиного спеціалізованого суб'єкта - Національної корпорації відбудови, реконструкції і розвитку;
- вагома роль у реалізації Стратегії на локальному рівні покладатиметься на територіальні громади;

- реалізація Стратегії потребуватиме ґрунтового наукового забезпечення;
- розроблення Стратегії європейської модернізації як основи перетворень країни у підготовці до набуття членства в ЄС [45].

Також, можна стверджувати що людський потенціал забезпечує розвиток не лише соціальної сфери, демографічного відновлення, наукової та освітньої системи, а й є рушійною силою всієї економічної системи відновлення та подальшого розвитку країни. Важливими аспектами відновлення соціального розвитку України є такі напрями:

- відновлення країни неможливе без формування збалансованої демографічної структури, стимулювання повернення громадян із-за кордону та створення умов для їх довгострокової інтеграції в економічне та соціальне життя. Держава повинна розробити програми підтримки молодих сімей, сприяти народжуваності та забезпечити житлові й професійні можливості для реемігрантів;
- суттєвим елементом відновлення є розвиток доступної та якісної медичної допомоги, особливо у сфері реабілітації військових і цивільного населення. Необхідно розширити програми психологічної підтримки, відновити зруйновану медичну інфраструктуру та впроваджувати сучасні медичні технології;
- відбудова людського потенціалу передбачає оновлення освітніх програм, розвиток цифрових форм навчання та адаптацію професійної освіти до потреб сучасної економіки. Особливого значення набуває підготовка кадрів для відбудови інфраструктури, інноваційних галузей і оборонно-промислового комплексу;
- важливим аспектом є створення нових робочих місць, підтримка самозайнятості та підприємництва, перекваліфікація населення та інтеграція ветеранів і внутрішньо переміщених осіб у трудову діяльність. Гнучкість ринку праці повинна поєднуватися з гарантіями соціального захисту;

- комплексні програми реабілітації, соціальної адаптації та професійної інтеграції ветеранів мають стати невід’ємною складовою стратегії відновлення. Це сприятиме збереженню соціальної стабільності та формуванню згуртованого суспільства;
- посилення ролі місцевого самоврядування, відновлення інфраструктури та формування економічно активних громад забезпечують сталий соціальний розвиток на місцевому рівні. Децентралізація дозволяє більш ефективно реагувати на потреби населення;
- відновлення має базуватися на принципах рівного доступу до соціальних послуг, зменшення майнової нерівності та підтримки найбільш уразливих груп населення. Соціальна згуртованість виступає важливим чинником стабільності держави;
- формування культури підтримки ментального здоров’я, розвиток програм соціальної адаптації та зміцнення довіри між громадянами й державою сприяють подоланню наслідків війни. Згуртоване суспільство є основою для успішного післявоєнного відновлення.

Комплексна реалізація зазначених аспектів відновлення створює основу для формування стійкої та соціально орієнтованої моделі розвитку держави. Інвестиції в людський потенціал, модернізація соціальної інфраструктури та підтримка зайнятості сприятимуть підвищенню продуктивності праці та зміцненню економічної бази країни. Водночас забезпечення соціальної справедливості та інклюзивності дозволить зменшити ризики соціальної напруги та посилити суспільну згуртованість. Саме системний підхід до соціального відновлення стане ключовим чинником довгострокового економічного зростання та стабільності України в післявоєнний період.

Висновки до розділу 3

Сформовано комплекс напрямів адаптивної економічної політики в умовах воєнних ризиків, визначено ключові інструменти забезпечення макрофінансової стабільності, раціонального управління державними фінансами та підтримки реального сектору економіки. Обґрунтовано необхідність поєднання стабілізаційних заходів із довгостроковими структурними реформами, спрямованими на диверсифікацію зовнішньоекономічної діяльності, розвиток інвестиційного середовища та цифрову трансформацію економіки. Запропоновано системний підхід до формування гнучкої моделі економічного управління, здатної оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні виклики.

Визначено стратегічні засади формування політики соціального відновлення України, що базується на розвитку людського капіталу, модернізації соціальної інфраструктури, реформуванні житлової політики та посиленні ролі громадянського суспільства. Запропоновано напрями інтеграції соціальних та економічних інструментів державної політики з метою забезпечення довгострокової стійкості країни. Сформовано бачення комплексної моделі післявоєнного розвитку, в якій поєднуються економічна стабільність, соціальна згуртованість та інституційна спроможність держави. Реалізація запропонованих заходів сприятиме зміцненню економічної безпеки та формуванню передумов для сталого розвитку України в умовах післявоєнної трансформації.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження стратегічних загроз соціально-економічному розвитку України в умовах воєнного стану, проаналізувавши динаміку ключових макроекономічних і соціальних показників, а також систематизувавши напрями формування адаптивної державної політики та стратегії відновлення, узагальнено наукові підходи до визначення сутності соціально-економічного розвитку та його складових. Встановлено взаємозалежність між безпековими викликами, макрофінансовою стабільністю та рівнем соціального забезпечення населення. Виявлено, що воєнні ризики мають комплексний і довгостроковий характер, суттєво впливаючи на економічну динаміку, стан державних фінансів, ринок праці та демографічну ситуацію. На підставі отриманих результатів можна сформулювати такі узагальнені висновки:

- соціально-економічний розвиток держави є багатовимірною категорією, що поєднує економічну результативність та рівень соціального добробуту населення. Його стійкість у воєнних умовах безпосередньо залежить від макрофінансової стабільності, бюджетної збалансованості та ефективності державної соціальної політики;
- стратегічні ризики мають системний характер і взаємопосилюють один одного, формуючи комплексний негативний ефект для соціальної та економічної сфер. Це обумовлює необхідність формування цілісної державної політики, спрямованої на підвищення стійкості соціально-економічної системи України в умовах війни та післявоєнної трансформації;
- державний борг демонструє стійку тенденцію до зростання: зовнішній борг збільшився з 1 518 934,8 млн грн у 2020 році до 5 048 475,3 млн грн у 2024 році, а внутрішній – з 1 033 000,8 млн грн до 1 932 489 млн грн відповідно. Така динаміка посилює боргове навантаження на

- бюджет і формує додаткові фіскальні ризики у післявоєнний період для економіки держави;
- соціальні показники засвідчили значне навантаження на ринок праці та демографічну сферу. Кількість зареєстрованих безробітних скоротилася з 459,2 тис. осіб у 2020 році до 94,2 тис. у 2024 році, що пов'язано не лише зі стабілізацією ринку праці, а й із масовою міграцією населення та мобілізаційними процесами. Значний відтік населення (понад 5 млн осіб у 2022 році) спричинив скорочення трудового потенціалу та внутрішнього споживчого попиту;
 - динаміка золотовалютних резервів свідчить про посилення фінансової підтримки з боку міжнародних партнерів: з 29 132,89 млн дол. США у 2020 році до 43 795,35 млн дол. США у 2024 році. Це забезпечило валютну стабільність і підтримку курсової рівноваги в умовах воєнних шоків;
 - індекс сприйняття корупції коливався в межах 32–36 балів у 2020–2024 роках, досягнувши 36 балів у 2023 році та 35 у 2024 році, що свідчить про певні інституційні зрушення, але збереження системних проблем у сфері прозорості та управління;
 - удосконалення системи управління державними фінансами має передбачати поєднання жорсткої бюджетної дисципліни з гнучкими інструментами антикризового реагування. Доцільним є оптимізація структури видатків, пріоритетне фінансування секторів відновлення та людського капіталу, поступове зниження дефіциту бюджету й формування середньострокової боргової стратегії. Важливим напрямом також є підвищення прозорості використання міжнародної фінансової допомоги та посилення контролю за ефективністю державних програм;
 - посилення інституційної спроможності та інвестиційної привабливості економіки повинно базуватися на дерегуляції, цифровізації державних сервісів, мінімізації корупційних ризиків і

гарантуванні захисту прав власності. Необхідним є формування сприятливого середовища для розвитку малого і середнього бізнесу, стимулювання інновацій та залучення прямих іноземних інвестицій. Це сприятиме створенню нових робочих місць, розширенню податкової бази та забезпеченню довгострокової економічної стійкості України в умовах післявоєнної трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ареф'єва О. В., Ковальчук А. М. Забезпечення економічної безпеки підприємства через мотивацію персоналу до стратегічних змін. *Проблеми економіки*. № 4 (46). 2020. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-4_0-pages126_133.pdf
2. Архипенко Т.А., Іванова М.І. Теоретичне дослідження небезпек, загроз та ризиків у економічній безпеці підприємств. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2023. № 1(9). С. 1–10.
3. Безпаленко О.В. Вектори соціальної політики для України в умовах викликів війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : економіка та управління*. 2022. № 1(4). URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-4-07-04/2022-4-07-04>
4. Бідняк М.В., Романенко О.В. Інструменти забезпечення економічної безпеки в умовах збройного конфлікту. *Економіка і держава*. 2023. № 8. С. 74–80.
5. Білоус І.І. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6955>
6. Бойко І.В. Дефініції «ризик», «загроза», «небезпека» як об'єкт наукових досліджень у напрямі економічної безпеки підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 5 (05). С. 94–98.
7. Бураковський І. Війна, економіка і зовнішня допомога: як зберегти фінансову стабільність України. *Вісник КНЕУ*. 2023. № 6. С. 45–49.
8. Варналій З.С., Онищенко С.В., Маслій О.А. Загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації та міжнародної конкуренції. *Безпека та конкурентні стратегії розвитку України в глобальній економіці: монографія / за заг. ред. А. І. Мокія. Запоріжжя-Львів : ФОП Мокшанов В.В., 2019. С. 198–251.*

9. Гетманенко О.О. Трансформація зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни: аналіз, виклики та сценарії до 2030 року. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*. 2025. № 4. DOI: 10.25313/2520-2294-2025-4-10923
10. Державна служба статистики України. Офіційні статистичні дані про економічний розвиток України. Доступно за посиланням: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Диха М.В. Соціально-економічний розвиток України: напрями та засоби реалізації: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
12. Заїка О. О. Зовнішньоторговельна безпека регіону та її місце в системі національної безпеки. *Економіка та суспільство*. Випуск № 60. 2024. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3621/3551>
13. Кишакевич Б. Ю., Лепак Т. А. Макроекономічна безпека: концептуальні основи та інструменти оцінки рівня загроз. *Ефективна економіка*. № 6. 2025. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/6749/6847>
14. Клименко Н.Г. Проблема забезпечення соціальної безпеки в сучасних умовах та шляхи її вирішення. Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього: монографія / авт. кол. Л. Г. Комаха, І. В. Алексеєнко, В. А. Гошовська та ін.; за заг. ред. Л. Г. Комахи, І. В. Алексеєнко. К. : ВПЦ «Київський університет», 2022. С. 544-609.
15. Корчинський І. О., Мельник С. І. Основні загрози економічній безпеці держави в сучасних умовах розвитку. *Ефективна економіка*. № 10. 2019. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/81.pdf
16. Кристиняк М. Основні загрози розвитку та безпеки суспільства в сучасній Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2022. № 1 (33). С. 64–68. URL: <http://doi.org/10.23939/law2022.33.064>.

17. Линдюк С. Теоретичні інтерпретації концепту "соціальна безпека" в українському науковому дискурсі. *Науковий вісник: Державне управління*. № 1 (11). 2022. 94 Інвестиції: практика та досвід. № 22. 2025 С. 92—113.
18. Лопатка К. А., Шаранова Ю. Г. Економічна безпека як економічна категорія: огляд наукових публікацій. *Економічний простір*. № 148, 2019. С. 5—18.
19. Молдован О.О. Економічна безпека держави як базове поняття екосистейту: у пошуках універсальної дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Том 32 (71). № 4, 2021. С. 6—12.
20. Мельник Л.Г., Карін В.А., Глущенко Ю.О. Структура загроз економічній безпеці України: концептуальні основи класифікації. *Бізнес-Інформ*. 2023. № 12. С. 29–34.
21. Мельник М.І., Залуцький І.Р. Виокремлення глобалізаційних чинників соціально-економічного розвитку: концепт ендогенізації. *Регіональна економіка*. 2022. № 1. С. 14–30. URL: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-1-2>.
22. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
23. Міністерство фінансів України. Фіскальні показники та бюджетний дефіцит. Офіційний сайт. URL: <https://mof.gov.ua/>
24. Національний банк України. Звіт про грошово-кредитну політику та макроекономічну стабільність. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>
25. Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України. Офіційний сайт. Соціальний розвиток України. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

26. Новик І. І. Демографічна безпека як стан захищеності держави, суспільства від демографічних загроз. *Ефективна економіка*. № 6. 2023. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1725/1738>
27. Новікова О.Ф., Сидорчук О.Г., Панькова О.В. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія. Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
28. Новікова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*. 2022. № 4(83). Том 21. С. 407–427.
29. Пенсійний фонд України. Статистичні дані. Офіційний сайт. URL: https://www.pfu.gov.ua/2158510-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2023-rik/?utm_source=chatgpt.com
30. Подрез-Ряполова І. В. Інвестиційно-інноваційна безпека як основна із складових економічної безпеки: ключові стратегічні орієнтири забезпечення. Економічна безпека: міжнародний і національний рівень: зб. наук. пр. за матеріалами II-ї науково-практичної конференції, 21 квітня 2023 року. — Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. С. 60—65.
31. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид. Київ. 2004. 736 с.
32. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
33. Труш А.С., Пушак Я.Я. Державно-приватне партнерство як інструмент забезпечення економічної безпеки держави. Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія

- «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2025. № 2(42) 2025. С.254-264
34. Пушак Я.Я., Трушкіна Н.В. Механізм стратегічного управління економічною безпекою держави в умовах індустрії 4.0. *Ефективна економіка* (електронний журнал), № 8. 2023 URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1985>
35. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
36. Стратегія національної безпеки України «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
37. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
38. Тітенко З. М. Теоретичні засади забезпечення фінансової безпеки держави. *Економіка та суспільство*. Випуск № 63. 2024. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/217/234>
39. Шевченко Н. В., Пушак Я. Я. Напрями управління зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання в умовах війни та економічної кризи. *Вісник економічної науки України*. №2(45), 2023, С.44-48 [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.2\(45\).44-48](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.2(45).44-48)
40. Шведун В.О., Грень Л.М. Стратегічна модель забезпечення соціально-економічної безпеки держави в умовах сучасних викликів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 5. С. 52–55. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.5.52
41. Що таке енергетична безпека і чому це надважливо для України? USAID ПЕБ. 11.01.2022. URL: <https://surl.li/nbqrpq>
42. Corruption Perceptions Index, 2021–2024. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2024>.

43. Hetmanenko, O. (2023). Economic Aspects of War: Impact of Contemporary Military Conflicts on Global Economic Stability. In *Geopolitical and Economic Dimensions of Modern Conflict* (pp. 131–142). Uzhhorod–Riga: ISMA & UzhNU. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/71100>
44. Reuters (2024). Економіка України зростає: дані статистики. Доступно за посиланням: <https://www.reuters.com/>
45. Pushak, Y., Trushkina, N., Flyak, V., & Bezpalko, I. (2025). Business philosophy during digital transformation in wartime conditions. The case of Ukraine in critical perspective. *Filosofía empresarial durante la transformación digital en condiciones de guerra. El caso de Ucrania en perspectiva crítica. Clio. Revista de Historia, Ciencias Humanas y Pensamiento Critico*. This link is disabled., 2025, 5(9), pp. 573–598
46. Mykhailo Zuiev, Yaroslav Pushak Practices that can be used to develop innovation ecosystems. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*. Vol 2, No 32 (2025), P. 168-176

ДОДАТКИ

Суб'єкт	Роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку
Верховна Рада України	Формує законодавчу основу соціально-економічної політики, ухвалює державний бюджет, визначає стратегічні напрями розвитку.
Президент України	Визначає пріоритети внутрішньої та економічної політики, координує діяльність органів влади у сфері національної безпеки та розвитку.
Кабінет Міністрів України	Реалізує державну соціально-економічну політику, забезпечує виконання бюджету та державних програм розвитку.
Міністерство економіки України	Розробляє стратегії економічного зростання, координує інвестиційну, промислову та регіональну політику.
Міністерство фінансів України	Забезпечує бюджетну стабільність, формує фіскальну політику та контролює державні фінанси.
Міністерство соціальної політики України	Реалізує політику соціального захисту, регулює питання зайнятості, доходів і підтримки вразливих груп населення.
Міністерство освіти і науки України	Забезпечує розвиток людського капіталу через реформування системи освіти та підготовку конкурентоспроможних кадрів.
Міністерство охорони здоров'я України	Формує та реалізує політику у сфері охорони здоров'я, що впливає на демографічну стабільність та якість життя.
Національний банк України	Підтримує фінансову та валютну стабільність, регулює грошово-кредитну політику та банківську систему.
Органи місцевого самоврядування	Реалізують регіональні програми розвитку, забезпечують місцеву економічну активність і соціальні послуги.
Обласні та районні державні адміністрації	Координують виконання державної політики на регіональному рівні, сприяють розвитку територіальних громад.
Пенсійний фонд України та фонди соціального страхування	Забезпечують соціальні виплати, стабільність пенсійної системи та соціальних гарантій.
Суб'єкти господарювання (бізнес)	Створюють ВВП, робочі місця, формують податкові надходження та інноваційний потенціал економіки.
Інститути громадянського суспільства	Забезпечують громадський контроль, сприяють прозорості та соціальній відповідальності політики розвитку.
Міжнародні партнери та фінансові організації	Надають фінансову, технічну та консультативну підтримку для стабілізації та модернізації економіки.